

Z. ZINKEVIČIUS

S. M. SLAVOČINSKIO GIESMYNO (1646 M.) KALBA

Ši straipsnį autorius skiria giesmyno pirmojo tyrinėtojo prof. dr. Jurgio Lebedžio atminimui

S. M. Slavočinsko giesmyno kalba tyrinėtojų laikoma įvairių tarmių mišiniu. Akademinėje lietuvių literatūros istorijoje rašoma, jog nors giesmyne „jaučiamas žemaičių tarmės pagrindas, bet čia aiškiai matyti pastangos derinti įvairių tarmių elementus, padaryti giesmyną prieinamą kuo platesniems lietuvių skaitytojų sluoksniams“¹.

Giesmyno fotografinio leidimo paruošėjas ir pirmasis jo tyrinėtojas prof. dr. Jurgis Lebedys rašo, kad „giesmyno tarminis pagrindas nėra labai ryškus, nekrinta iš karto į akis, bet vis dėlto nesunkiai apčiuopiamas. Daugelis fonetinių, morfologinių, iš dalies ir žodyninių, sintaksinių ypatybių sieja giesmyną su žemaičių tarme“². Nurodės būdingąsias žemaitybes, tyrinėtojas konstatuoja, kad „vertėjas buvo žemaitis dūnininkas, bet jis svyravo, arba jo darbas buvo kitų taisomas“³. Iškėlęs aikštén kai kuriuos rytų aukštaičių tarmės elementus giesmyne, J. Lebedys daro prielaidą, jog „galimas daiktas, kad giesmyno vertėjas, naudodamas K. Širvydo žodynu, kartais nesugebėdavo atskirti tarminės fonetikos ar nesąmoningai pasiduodavo sugestijai ir žodį iš žodyno imdavo tokia forma, kokia ten buvo“⁴. Konstatavęs, jog „nemaža fonetinių ir iš dalies morfologinių giesmyno ypatybių yra būdingos pereiginėms tarmėms“⁵, autorius daro tokią išvadą: „Giesmyną ruošiant, stengtasi taikytis prie kiek galint didesnio gyventojų skaičiaus. Pats vertėjas, nekalbant jau apie galimus jo taisytojus, tikriausiai pažino ne vien savają tarmę. Reikėtų manyti, kad kitų tarmių bent paviršutiniškas pažinimas, noras būti plačiau skaitomam, be to, ankstesnių rašytojų pavyzdys ir padėjo aplyginti tarmybes. Nenuoseklumus ir svyravimus galima aiškinti ir tuo, kad neturėta tvirto kriterijaus, nustatyto literatūrinės kalbos normos“⁶.

J. Palionis, iš esmės sutikdamas su J. Lebedžio išvadomis, konstatuoja, kad „giesmyno kalboje esama nemaža tarminio mišinio: ir žemaičių dūnininkų, ir vaikaru aukštaičių, ypač veliuoniškių, ir viduriečių, ir rytiečių tarmių elementų“⁷.

¹ Lietuvių literatūros istorija. I. Feodalizmo epocha. Redagavo prof. K. Korsakas. Vilnius, 1957, p. 151.

² J. Lebedys, 1646 metų giesmynas. — S. M. Slavočinskis, Giesmės tikėjimui katalickam priderančios 1646. Fotografinis leidimas. Vilnius, 1958, p. 20.

³ J. Lebedys, ten pat, p. 21.

⁴ Ten pat, p. 24.

⁵ Ten pat.

⁶ Ten pat, p. 24–25.

⁷ J. Palionis, Lietuvių literatūrinė kalba XVI–XVII a., Vilnius, 1967, p. 90.

Tyrinėtojų pabrėžtinai iškeliamas tarmių mišinys S. M. Slavočinsko giesmyne ir sudomino šio straipsnio autoriu, paakindamas jį imtis specialiai ištirti šiuo aspektu giesmyno kalbą⁸, išaiškinti esamus atskirų tarmių elementus, juos lokalizuoti, nušvesti pačią giesmų vertimo bei giesmyno paruošimo spaudai procesą ir pagaliau išryškinti giesmyno reikšmę lietuvių kalbos istorijai ir istorinei dialektologijai. Autorius tikėjosi, kad XVII a. vidurio giesmyno lokalizuotų tarminių elementų palgimimas su šių dienų atitinkamais tarmių duomenimis leis geriau suvokti kai kurių lietuvių kalbos reiškinį atsiradimą bei jų raidą.

Žemaičių tarmės elementai

Reikia sutikti su ankstyvesniųjų tyrinėtojų išvada, kad giesmyno vertėjas buvo žemaitis. Giesmyne yra šios žemaičių tarmės ypatybės:

1. Vartojami priebalsiai *t*, *d* vietoj afrikatų *č*, *dž* prieš senovinį trumpajį balsį*a, pvz., n. pl. *medey* II 109₁₁ ‘medžiai’, *žodey* II 29₁₇ ‘žodžiai’, i. pl. *Erþkieteys* II 84₂ ‘erškēčiai’, *peteys* I 97₁₈ ‘pečiaiš’, *žodeys* I 18₉ ‘žodžiaiš’, a. sg. f. *ne turinte* II 10₁₀ ‘neturinčiai’, *Priderante* I 3₁₅ ‘priderančiai’, 3. praes. *gieyd* I 131₂₈ ‘geidžiai’, *Jaut* II 29₈ ‘jaučiai’, *kient* I 92₄ ‘kenčiai’, refl. *glaudes* II 6₂₁ ‘glaudžiasi’, 2. pl. praes. *kientete* II 20₂₃ ‘kenčiate’, adv. *didey* II 12₂₅ ‘didžiai’, *kartey* I 88₉ ‘karčiai’, *skaystey* II 5₂₃ ‘skaisčiai’. Dar plg. a. sg. m. *kiantanti* I 87₇ ‘kenčianti’, g. pl. refl. *meldenčiuse* I 140₄ ‘meldžiančiusi, t. y. meldžiančiujų’, d. pl. m. *meldentiems* II 82₂₃ ‘meldžiantiems’, a. pl. m. *iautančius* II 102₂₆ ‘jaučiančius’, *kientančius* II 4₁₆ ‘kenčiančius’, a. pl. f. *Gieydenčias* II 110₁₅ ‘geidžiančias’. Iš viso giesmyne yra 51 pavyzdys su išlaikytu „žemaitiškuoju garsų dėsniu“. Pavyzdžių su *t*, *d* prieš senovinį *ā ir užpakalinius balsius, turimų vakarinėje dabartinės žemaičių tarmės dalyje, giesmyne nėra.

2. Vietoj dvibalsių *uo*, *ie* giesmyne dažnai vartojami „dūnininkiški“ monofongai *ū*, *ī*, pvz., a) g. sg. *glušnio* II 60₂₃ ‘gluosnio’, a. sg. *kudeli* I 66₁₇ ‘kuodeli’, a. pl. *obulus* I 65₁ ‘obuolius’, 3. praet. *pule* I 53₁₇ ‘puolė’, i. pl. *szlutomis* I 78₁₇ ‘šluotomis’, 2. sg. praet. *þlusťey* II 76₁₀ ‘šluoste’; b) g. sg. *Diwa* II 126₁ ‘dievo’, inf. *gidot* I 42₂₁ ‘giedoti’, *ifžkoti* I 131₇ ‘ieškoti’, g. sg. *Iwos* I 15₁₃ ‘Ievos’, 1. sg. *lipſnoy* I 129₁₅ ‘liepsnoje’, a. pl. f. *isžlitas* II 27₂ ‘išlietas’, g. pl. *pitu* I 148₁₃ ‘pietu’, *priþ* II 26₁₂ ‘prieš’, l. sg. *filwarte* II 9₂₅ ‘sielvarte’, a. sg. *fniga* II 23₉ ‘sniega’, adv. *šiędina* I 71₉ ‘šiandien’, praep. *tis* I 25₈ ‘ties’, adv. *Tisey* II 90₁₃ ‘tiesiai’, 1. sg. *winibiey* I 129₁₉ ‘vienybėje’; c) i. sg. m. *tu* I 103₁₆ ‘tuo’, n. pl. m. *Ti* II 44₁₈ ‘tie’, g. sg. *þalis* II 104₁₃ ‘šalies’, 3. fut. *Ižlusus* I 30₁₀ ‘išliuosuos, išvaduos’, 1. sg. refl. *iaučius* II 55₂₀ ‘jaučiuosi’, 1. sg. fut. *Rasiut* I 65₁₃ ‘rasiu tave’ (~ *rasiuo t[i]*). Iš viso giesmyne prisaičiuota apie pusketvirtą šimto pavyzdžių su *ū*, *ī* vietoj *uo*, *ie*⁹. Žodžiai *gluosnis*, *Ieva*, *kuodelis*, *pietūs*, *sielvartas*, *šluota*, *šluostyti*, *ties* ir veiksmažodžio *likti* esamojo laiko formos rašoma tik žemaitiškai. Aukštaitiškų šių žodžių bei formų variantų giesmyne nėra. Taip pat vyrauja žemaitiški žodžiai *ieškoti*, *liepsna*, veiksmažodžio

⁸ Tyrinėjimo objektu buvo paimtas J. Lebedžio išleistas 1958 m. fotografuotinis leidimas. Jo trūkstamai puslapiai papildyti fotokopija iš Osolinskių bibliotekos Vroclave (Lenkijoje) pilno egzemplioriaus mikrofilmo, turimo Lietuvos TSR Mokslo akademijos bibliotekoje.

⁹ Tikslaus skaičiaus nurodyti neįmanoma, nes kai kurios formos gali būti dvejopai aiškinamos, pvz., inf. refl. pabaigoje *-tis* (pvz., *girdetis* I 139₂₁ ‘girdėtis’) galėtume įžiūrėti ne tik žemaitišką *-tis* (= aukšt. *-ties*), bet ir aukštaitišką variantą *-tis*.

pulti esamojo laiko formų, įvardžių i. sg. m., sangražinių veiksmažodžių l. sg., sangražinių pusdalyvių n. pl. m. ir kai kurių kitų galūnių atitikmenys.

3. Balsiai *o*, ē neretai diftongizuojami, pvz., a) g. sg. m. *Tuo* I 72₂₀ 'to', g. sg. f. *tuos* I 77₈ 'tos', n. pl. f. *tuos* I 44₁₂ 'tos', l. pl. *łupuoſe* I 105₁₁ 'lūpose', 3. praes. *šilduoſt* I 59₂₁ 'šildo tame' (~ *šildot [iʃ]*); b) 3. praes. *Biega* I 19₂₀ 'bēga', inf. *dieti* II 31₃ 'dēti', 3. praet. *ieme* II 14₁₅ 'ēmē', 1. sg. fut. *girdiesiu* II 48₂₀ 'girdēsiu', 3 praet. *kwiepawa* I 62₁₇ 'kvēpavo', 1. sg. *mieble* II 58₁ 'mēšle', 3. praes. *nier* II 82₁₅ 'nēra', g. sg. *pawiesio* II 64₁₉ 'pavēsio', g. sg. *Tiewa* I 74a₁₈ 'tēvo', a. pl. *vžmuſieius* II 26₆ 'užmuſējus', n. sg. m. *wietringas* II 40₂ 'vētringas', n. pl. *žwieris* II 66₁₂ 'žvērys'; c) n. sg. *Duktie* I 104₁₉ 'duktē', g. sg. *garbies* II 53₁₃ 'garbēs', 1. sg. *žiamiey* II 10₂₂ 'žemēje', d. pl. *žmoniems* I 98₄ 'žmonēms', 1. pl. *žiamiesa* I 99₂ 'žemēse', 3. refl. *Iauties* I 87₁₉ 'jautēsi', 2. pl. refl. *wadinaties* II 9₂₀ 'vadinatēs'. Daug dažniau diftongizuojamas balsis ē. Vien tik pozicijoje ne po *k*, *g*, *š*, *ž* (po šių priebalsių raidė *i* gali būti minkštinamasis ženklas) rasti 159 pavyzdžiai. Balsio *o* diftongizacija daug rečesnė, iš viso terasta tik 12 pavyzdžių, visi jie su *o* > *uo* fleksijoje resp. vienskiemėnėse įvardžių formose.

4. Su *q*, *ę*, *u*, į elgiamas, apskritai, žemaitiškai: žodžių šaknyse ir oksitoninėse galūnėse išlaikomas nosinis elementas, baritoninėse galūnėse jo paprastai nėra.

Senoviniai nosiniai balsiai *q*, *ę* šaknyse ir oksitoninėse galūnėse žymimi raidėmis *q*, *ę* arba *a*, *e* su „skersine šakele“ (dėl techninių kliūčių šio straipsnio pavyzdžiuose pakeiciame *q*, *ę*), taip pat raidžių junginiais *an*, *en* (retai)¹⁰, pvz., a) adv. *draſey* II 58₂₆ 'drāsiai', a. sg. *iβgqasti* II 24₁₉ 'išgastī', inf. *gražinti* II 99₂₀ 'grāžinti', 1. sg. fut. *ne ikanſiu* I 64₁₅ 'neiķaſiu', i. pl. *kąſnays* II 19₂ 'kāſnais', a. pl. *spqſtus* II 93₂₅ 'spāſtus', 3. pract. *tasi* I 91₅ 'tāſe'; b) 3. praes. *ne dręſ* I 76b₅ 'nedriſta' (~ *nedrēſa*), *Gręž* II 6₂₁ 'grežia', inf. *Kięſt* I 155₂₂ 'këſti'; c) a. sg. *anq* I 45₁₃ 'anq, ji', *kurę* I 93₁₂ 'kuria', g. sg. *manęſ* I 67₄, *tawęſ* I 17₅ 'tavęſ', *sawęſ* I 17₆ 'savęſ', n. sg. m. *neſžas* I 121₂₂ 'neſšas', n. pl. m. *ſergq* II 114₁₁ 'sergq.' Vietomis, ypač tekste gotikiniu ſriftu, "skersinė šakelė" atspausta neaiškiai, gerokai ar ir bemaž visai nutrupėjusi. Aiškią išimtį sudaro vienaskaitos aliatyvo formos *manęſp*, *tawęſp*, *sawęſp*, sistemingai rašomos be nosinumo ženklo, t. y. *manęſp*, *tawęſp*, *sawęſp* (kodėl?), nors atitinkami kilmininkai *manęſ*, *tawęſ*, *sawęſ* paprastai turi nosinumo ženkla (bent 104 pavyzdžiai iš 110)¹¹.

Baritoninėse galūnėse vietoj senovinių *q*, *ę* paprastai rašomos raidės *a*, *e* be jokio nosinumo ženklo. Iš giesmyne esamu apie 1200 vardažodinės vienaskaitos galininko galūnės -*q* pavyzdžių rasta vos keliolika, kurie galėtų būti įtarti turę „skersinę šakelę“, betgi ir tie pavyzdžiai nėra visai aiškūs, nes arba toji šakelė neryški (bene ryškiausia žodyje *wargą* I 135₁₇), arba tai galėtų būti ir daugiskaitos kilmininkai (pvz., *Teyſingq* I 93₅ 'teiſingq?', *Piktq* I 99₁₅ 'piktq?') su oksitonine galūne -*u*, giesmyne neretai žymima -*q* (tiksliau *a* su „skersine šakele“). Kiek dažniau pasitako nosine raide pažymėta ē kamieno acc. sg. galūnė -*ę*: 53 atvejai (ne visi jie vienodai aiškūs) iš turimų bemaž 300 pavyzdžių. Tačiau ir čia, kaip matome, aiškiai vyrauja -*e* '-*ę*' (maždaug 82% visų pavyzdžių). Tas pat pasakyti ir apie *ę* būtojo lai-

¹⁰ Dėl *q*, *ę* ir *an*, *en* grafemų painiojimo plg. rašymą *šiędiena* I 71₄ arba *šiędina* I 71₉ 'šiandien' (22 pavyzdžiai), *Nesąg* II 49₅ 'nes' (~ *nesang*), *tęn* I 117₁₃ 'ten' (po keliolika pavyzdžių), 3. praet. *Kięnteria* II 75₂₂ 'kentėjo'.

¹¹ Visai aiškią raidę *e* (be jokių nosinumo ženklo pėdsakų) turi tik trys kilmininko pavyzdžiai (I 127₁₀, II 43₁₃, 119₁₀), kitų trijų perbraukimas gali būti nutrupėjės. Vis dėlto tie tryš pavyzdžiai su *e*, jeigu tik nėra korektūros klaidos, galėtų rodyti vertėjo šnektoje jau anuomet buvus gretiminį baritoninį variantą *māńęſ*, *tāvęſ*, *sāvęſ*, visuotinai įsigalėjusį dabartinėje žemaičių tarmėje.

ko dalyvių galūnėse: iš rastų 145 n. sg. galūnės -es pavyzdžių 134 parašyti su aiškia -es arba -ias (be nosinumo ženklo ar jo liekanų), visi 25 rasti n. pl. galūnės -e pavyzdžiai parašyti su -e resp. -ia („skersinės šakelės“ nutrupėjimo nepastebėta)¹². Esamojo laiko dalyvių su galūnėmis -qs, pl. -aq baritoninių formų visai nepastebėta.

Taigi, vertėjo gimtojoje šnektoje, kaip ir šių dienų žemaičių, baritoninėse galūnėse jau būta trumpų denazalizotų balsių *a*, *e*¹³.

Nosiniai balsiai *u*, *i* giesmyne žymimi raidėmis *u*, *i* (raidžiu *u*, *i* ar *u*, *i* su „skersine šakele“ spaustuvė neturėjo), kartais raidžių junginiu su *n*, vietoj *u* dar rašoma *q* (tiksliau *a* su „skersine šakele“).

Su senoviniu *u* žodžių šaknyse rastos tik 8 veiksmažodžio *siusti* formos, iš kurių 7 vietoj *u* turi raidžių jungini *un*, pvz., 2. sg. imp. *Siunsk* II 10₂₁ ‘siušk’, n. sg. m. *siunsdamas* I 122₁₂ ‘siusdamas’. Viena forma parašyta su *ū* (n. sg. m. *Siūstas* I 3₇ ‘siūstas’), betgi tai tolygu *un*, nes giesmyne dažnai vietoj *n* ir *m* dedamas į cirkumfleksą panašus ženklas (neretai jis neaiškiai atspaustas ir primena brūkšni) ant prieš esamos balsės, pvz., *ant dāgāus* I 132₂₈ ‘ant dangaus’, *potā* I 146₄ ‘po tam, t.y. paskui’, n. sg. f. *fžwēta* I 130₂₈ ‘šventa’, 3. praes. *trē* I 144₁₃ ‘tremia’ (~ *trem*), i. sg. *sunū* I 132₈ ‘sūnumi’ (~ *sūnum*), inf. *paliksmīt* I 137₂ ‘palinksminti’.

Oksitoninėse galūnėse rašoma *u* arba *q* (t. y. *a* su „skersine šakele“). Pastarasis parašymas pastebėtas net 89 atvejais, pvz., g. pl. *iq* I 126₂ ‘jų’, *kalbq* I 96₁₂ ‘kalbu’, *filpnq* I 92₅ ‘silpnų’, *piktqiu* II 5₁₁ ‘piktųjų’, *Tq weykålq* II 57₇ ‘tų veikalų’, *werkſmingq funq* I 29₁₆ ‘verksamingų sūnų’, *tarp žmonių neteysingq* II 10₂₇ ‘tarp žmonių neteisingų’, 3. cond. *ne prāžutq* II 9₁₆ ‘neprāžūtų’, *Kad trintq piktibes* I 8₁ ‘kad trintų piktybes’. Matyt, spaustuvėje neturint *u* raidės, vietoj jos imta vartoti panašią *a* su „skersine šakele“. Baritoninėse galūnėse rašoma *u*. Su *q* (tiksliau *a* su „skersine šakele“) pastebėti tik 6 pavyzdžiai, kurie laikytini vertėjo apsirikimu ar spaudos klaida. Skirtumas tarp baritonų ir oksitonų ypač gražiai matyti iš tokios parašymų, kaip *Del tq žodžiu* II 25₁₀ ‘dėl tų žodžių’. Baritonų galūnėse balsio *u* būta trumpo¹⁴.

Senovinis nosinis balsis *i*, tiek kirčiuotas, tiek ir nekirčiuotas, žymimas raide *i* (raidės *i* ar jos pakaitalo néra), pvz.: a) 3. praet. *drīsa* I 76a₁₄ ‘drīso’, *Pažist* I 43₂₆ ‘pažista’ (su šakniniu *i* ‘i’ yra 17 pavyzdžių)¹⁵, b) n. sg. m. *galis* I 146₁₆ ‘galis’, *stowis* I 156₁ ‘stovis’ (iš viso dalyvių galūnės -is ‘-is’ 10 pvz.; n. pl. m. pavyzdžių

¹² Pastarieji duomenys paremia šio straipsnio autoriaus prielaidą, kad dabartinė žemaičių nom. pl. galūnė -e (pietryčiuose tariam -en) yra antrinė, išvesta iš sangrąžinių veiksmažodžių, žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, Vilnius, 1966, p. 77–78.

¹³ Jų trumpumą rodo eiliavimas: giesmių eiliučių galuose galūnės -a ‘-a’, -e ‘-e’, -es ‘-es’ sudaro rimą su kitų linksnių ar asmenų galūnėmis, turinčiomis trumpuosius balsius *a*, *e*, pvz., a. sg. f. *pamatit* I 23₁ ‘pamatytą’ rimuo jama su n. sg. f. *pripildyta* ‘pripildyta’, a. sg. f. *wisa* II 103₁₅ ‘visą’ – su 1. sg. *ākīsa* ‘akyse’, a. sg. *motinā* II 58₂₁ ‘motiną’ – su 3. praes. *gina*, a. sg. *apsakima* ‘apsakymą’ – su 1. pl. fut. *žinosima* ‘žinosime’, per *bukliste* I 115₆ ‘per buklistę’ – su voc. sg. *Christe* ‘Kristau’, n. sg. m. *atmines* I 56₈ ‘atminęs’ – su a. pl. *gimines*, n. sg. m. *aptureias* II 35₁₈ ‘apturėjės, t. y. gaveš’ – su n. sg. *abgineias* ‘apgynėjas’.

¹⁴ Plg. rimavimą a. sg. *Sunu* II 103₂ ‘sūnų’ su i. sg. *kunu*, g. pl. *numirufiu* II 64₂₄ ‘numirusiu’ su 1. sg. fut. *busiu* ‘būsiu’.

¹⁵ Vertėjo šnektoje į turėta (gal būt, fakultatyviškai) ir būsimojo laiko formose, pvz., 3. as. *sugražis* II 52₁₆ ‘sugražins’, 2. sg. *pažisi* II 43₁₁ ‘pažinsi’, 2. pl. *pažisit* II 16₁₂ ‘pažinsite’. Plg. rimavimą 1. pl. *iþpažisime* II 37₁₃ ‘iþpažinsime’ su *sákisime* ‘sakysime’. Giesmyne rašoma dar n. pl. m. refl. *Rupidāmis* II 26₂₃ ‘rūpindamiesi’ (~ žem. *rūpidamis*), 3. cond. *garbitu* II 96₇ ‘garbintu’ (~ *garbių*). Tačiau pastarasis pavyzdys klaidų atitaisymuose ištaisytas į *garbitu*, t. y. *garbintu*

nerasta), c) a. sg. *dali* I 104₂₂ 'dalij', *gimufi* I 22₁₇ 'gimusij' (a.sg. -i '-j' daug pavyzdžių).

Iš rimavimo matyti, kad dalyvių oksitoninėse galūnėse būta ilgo balsio, o bari-toninėse – trumpo, pvz., n. sg. m. *galis* II 103₂₆ 'galis' rimuo jama su g. sg. *dális* 'dalies' (~žem. *dalīs*), bet *turis* II 70₁₃ 'turis' – su n. sg. m. *kuris* arba II 58₁₀ su a. pl. *duris*¹⁶. Ar ilgasnis balsis tartas su nosiniu atspalviu, iš rašybos neaišku. Tačiau tokį tarimą suponuoti verčia dabartinė pietų žemaičių tarmė, iš kurios ploto kilięs vertėjas.

Atskirai reikia aptarti prielinksnių bei priešdėlių *i*. Vietoj dabartinio prielinksnio *i* giesmyne vartojamas *ing* (59 pavyzdžiai). Kitokių variantų nėra. Priešdėlis *i*- prieš nesprogstamuosius priebalsius rašomas *i*-, pvz., inf. *ileysti* I 106₁₈ 'ileisti', 1. sg. cond. *imaničiau* II 24₂₁ 'imanyčiau', 3. praet. *inika* I 75₈ 'iniko', a. sg. f. *irustintas* II 5₄ 'irüstintas', 3. praet. *isaki* I 76a₁₈ 'isakē', l. sg. praet. *Iweykiau* II 5₁₀ 'iveikiau', 2. sg. imp. *Ižwelk* II 5₅ 'ižvelk' (iš viso 51 pvz.). Taip pat *i*- rašoma prieš *k*, *g*, pvz., 3. praet. *ne ikalbina* I 78₃ 'neikalbino', n. sg. m. *ikankintas* I 100₁₇ 'ikankintas', *ikárshintas* II 78₁₅ 'ikaršintas', 1. sg. fut. *ne ikanſiu* I 64₁₅ 'neikāsiu', 3. praet. *igawa* I 141₁₈ 'igavo', inf. *igit* I 60₁₈ 'igyt', n. sg. m. *Igundes* I 25₂₂ 'igundes' (visi 50 pvz.). Prieš *t*, *d* rašoma *in*-, pvz., 2. sg. imp. *inteyk* I 124₁₇ 'iteik', 3. praet *ne intikieia* I 118₁₄ 'neitikėjo', *intiká* II 70₁₅ 'itiko', *indeia* I 85₁₁ 'idéjo', n. sg. f. *indeta* II 119₁ 'idéta'. Išimtį sudaro tik trys pavyzdžiai (iš 42-jų), būtent, n. sg. f. *itikuſi* II 104₂₄ 'itiku si' a. sg. m. *itikuſi* I 105₅ 'itikusij', a. pl. m. *itikinčius* I 3₁₃ 'itikinčius' (kiti 2 veiksmažodžio *itikti* pavyzdžiai turi *in*-). Prieš lūpinius priebalsius tėra vienintelis pavyzdys: n. sg. f. *impinta* I 110₁ 'ipinta'.

Kadangi dabar žemaičiai veiksmažodžių priešdėlio *in*- neturi, prieš visus priebalsius yra išivedę variantą *be n*, tai giesmyne užfiksuota padėties galėtų būti laikoma senesne, rodančią tam tikrą varianto *i*- išivedimo į poziciją prieš sprogstamuosius priebalsius fazę. Gal būt, vertėjo šnektoje prieš sprogstamuosius, ypač *t*, *d*, faktatyviškai dar buvo vartojami abu variantai. Galima būtų ižiūrėti ir kitų tarmių bei raštų įtaką, plg. prielinksnių *ing* 'i' (ji vartojo M. Mažvydas, J. Bretkūnas, M. Daukša, M. Petkevičius, K. Sirvydas) šalia priešdėlio *i*- prieš priebalsius *k*, *g*.

5. Giesmyne dažnai žemaitiškai trumpinamos galūnės, pvz. n. sg. m. *wakars* I 50₂₁ 'vakaras', 3. praes. *kient* I 92₄ 'kenčia', *wadin* I 129₁₀ 'vadina' (neeliuotame tekste!), *Gul* I 46₉ 'guli', *atio* I 103₂₁ 'atjoja', *wießpatau* I 130₂₆ 'viešpatauja' ir daug kitų.

6. Vartojamos žemaitiškos *i* resp. (*i*)*ja* kamienų daiktavardžių vienaskaitos vietininko formos, pvz., a) *daley* II 129₃ 'dalyje', *βáley* II 110₂₁ 'šalyje', *śirdiey* II 28₂ 'širdyje', *vgniey* I 133₁₃ 'ugnyje', b) *daržialej* II 78₁₅ 'darželyje', *kieley* II 34₄ 'kelyje', *mediey* I 64₁₂ 'medyje', *lowiey* I 38₅ 'lovyje', *truputiey* I 152_{31II} 'truputyje', *žodiey* I 145₆ 'žodyje' (iš viso apie 40 pavyzdžių). Pažymėtina, kad giesmyne sistemingai išlaikomas galūnės jotas, kurio šių dienų žemaičių tarmėje jau nebéra.

7. Sutinkami žemaitiški daugiskaitos vietininkai: a) *žodžiaſe* II 16₂₄ 'žodžiuose' (t. y. *žodžiūſe* ar *žodžiūſe*; vienintelis pavyzdys), b) *Sirdieſa* I 144₈ 'śirdyſe', *vgnieſa* II 115₂₁ 'ugnyſe' (su -ieſa 4 pavyzdžiai). Be vietininko, ē kamieno galūnes dar kartais turi *i* kamieno paradigmoje vienaskaitos iliatiyvas ir daugiskaitos įnagininkas:

¹⁶ Trumpo balsio būta, žinoma, ir a. sg. galūnėje, plg. rimavimą a. sg. m. *dideli* I 91₁₇ 'dideli' su voc. sg. *funeli* 'sūneli!', a. sg. *ißminto* II 102₁₁ 'išminti' su inf. *atminto*, a. sg. *sutwertoi* I 99, 'sutverėjā' (~*sutvertojī*) su 2. sg. praes. *nesioi* 'nešioji'.

a) *šírden* I 81₇, 124₁₈, II 79₂₂ ‘šírdin, i šírdij’, b) *šírdiemis* I 35₂₁, *šírdemis* I 5₂₀ ‘šírdimis’ (pateikti visi pastebėti pavyzdžiai).

8. Aukščiausiojo laipsnio būdvardžių vienaskaitos vardininkas turi galūnę -is, pvz., *didžiaufis* I 89₁₄ ‘didžiausias’, *galingiaufis* I 73₁₇ ‘galingiausias’, *βwenčiaufis* II 80₂₀ ‘švenčiausias’ (daug pavyzdžių).

9. Ivardinio kamieno *ana-* (f. *anā-*) formos turi trečiojo asmens įvardžio reikšmę, pvz., *su ánu waykšioti* II 46, ‘su juo vaikšioti’, *anam dekawokiam* I 36₁₂ ‘jam dékokime’, *Aukſas ano karaliste* I 35₆ ‘auksas (yra) jo karalystė’.

10. Vartojama žemaitiška gimininių įvardžių ir būdvardžių bei veikiamujų dalyvių vyriškosios giminės dat. pl. galūnė -ims ‘iems’, pvz.: a) *Anims* II 29₂₀ ‘aniems, jiems’ (~ *animis*), *ims* I 79₈ arba *tims* I 143₁, *ijms* I 126₅ ‘jiems’, *Kurims* II 44₃ ‘kuriems’, *tims* I 113₂ ‘tiems’, *wisims* I 8₁₅ ‘visiems’, b) *Aklims* II 90₁ ‘akliems’, *Giwenantims* I 15₁ ‘gyvenantiems’ (iš viso 13 pvz.).

11. Žemaitiškos gimininių įvardžių vyriškosios giminės acc. pl. (*anūs* ‘anuos, juos’ tipo) formos, pvz.: *anus* I 38₂, *ius* I 68₂₁ ‘juos’, *kurius* I 148₉ ‘kuriuos’, *tus* I 14₁₇ ‘tuos’ (iš viso 36 pvz.). Aukštaitiškų atitikmenų (*anuos, juos ...*) visai nėra.

12. Žemaitiška skaitvardžio *abu* gen. pl. forma *abiu* I 143₁₈ ‘abiejų’ (~ *abijų*). Aukštaitiško atitikmens *abiejų* nėra.

13. Žemaitiška 2. du. imper. forma *eykiau* II 117₁₄ ‘eikiva’. Daugiau veiksmažodžių dviskaitos formų nepastebėta.

14. Vietomis vartojami žemaitiški atematinių veiksmažodžių perdirbiniai: 3. praes. refl. *atliktaſe* I 153₁ ‘at(si)lieka’ (~ *attiektase*), a. pl. m. *Ateytančius* II 97₂₆ ‘ateinančius’.

15. Veiksmažodžių esamojo laiko *i-* kamienės formos neretai keičiamos (*i*-kamienėmis, pvz.: 1. sg. *Nenorū* II 14₂₄ ‘nenoriu’, *turu* II 46₁₃ ‘turiu’, 1. pl. *minem* I 98₉ ‘minime’ (~ *miniam*), *regiem* I 120₁₁ ‘regime’, *turem* I 152₂II ‘turime’, 3.praes. refl. *Gayleſe* II 107₁₅ ‘gailisi’, *regiese* I 34₉ ‘regisi, matyti’, *tikiaeſe* I 143₆ ‘tikisi’, g. pl. refl. *meldenčiuse* I 140₄ ‘meldžiančiūsi, t. y. meldžiančiųjų’, d. pl. m. *regientemus* II 6₁₉ ‘regintieiams’.

16. Žemaitiška 2. sg. refl. galūnė -is(e) ‘-iesi’, pvz., 2. sg. praes. *randise* I 93₂ ‘randiesi’ (~ *randyse*), *wadinis* I 124₉ ‘vadiniesi’, *wilise* I 93₃ ‘viliesi’, 2. sg. fut. *Nebiiosis* II 46₂₂ ‘nesibijo’ (~ *nebijosys*), *ſtosis* I 14₆ ‘stosies, tapsi’ (iš viso 7 pvz.; aukštaitiško šios galūnės varianto nerasta).

17. Neretai vartojamos žemaitiškos veiksmažodžių 1. pl. formos su -ma, refl. -mos, pvz., 1. pl. praes. *gierbiemot* I 58₁₃ ‘gerbiame tave’ (~ *gerbiamo t[i]*), *Wadynamot*¹⁷ II 86₅ ‘vadiname tave’, 1. pl. fut. *žinosima* I 54₁₃ ‘žinosime’, 1. pl. imper. *garbinkima* I 57₁₅ ‘garbinkime’, 1. pl. permis. refl. *terandamos* I 33₁₀ ‘tegu randamés’, *Te ſtoiamos* II 108₁₉ ‘tegu būname, tampame’.

18. Liepiamosios nuosakos formos dažnai turi formantą -kia- (-ke-), pvz.: 2. sg. *Eykieg* I 29₁₅ ‘eik gi’, refl. *artinkias* I 6₁₅ ‘artinkis’, *dziáukiaſe* I 27₃ ‘džiaukis’, 1. pl. *garbinkiem* I 38₆ ‘garbinkime’, refl. *džiaukiamose* I 45₆ ‘džiaukimės’, 2. pl. *atminkiet* I 122₁₅ ‘atminkite’, *Neþkiat* II 11₂₇ ‘neškite’ (iš viso apie 200 pavyzdžių).

19. Priešdėlis *ati-* dažnai neturi i prieš šaknį su d-, pvz., 3. praet. *atdawe* I 68₃ ‘atidavé’, 3. praes. *adara* I 112₂ ‘atidaro’, n. pl. f. *adaritas* I 155₆ ‘atidarytos’.

¹⁷ J. Lebedys šią formą be reikalo laikė korektūros klaida ir taisė *Wadinamet* (S. M. Slavčinskis, Giesmės ... Vilnius, 1958, p. 418). Tas pat pasakytina dėl *gierbiemot* I 58₁₃ ‘gerbiame tave’ (žr. ten pat, 362).

20. Vartojami žemaičių tarmai būdingi žodžiai, pvz., *beñgti* 'baigtis' (3. praes. *beng* I 152₂₂, refl. *bengiaſe* II 57₁₉, i. pl. f. *ne pabenktomis* I 35₁₁ 'nepabaigtomis' ir kt.), *pabangà* 'pabaiga' (all. sg. *pábángosp* II 37₁₇), *pabengimas* 'pabaigimas' (g. sg. *pabengima* II 70₁₉), *klébýs* 'glébys' (a. sg. *klebeli* I 62₈ 'glébeli'), *nùmas* 'namas' (n. pl. *numay* II 98₁₀, a. pl. *numus* II 74₁₃ ir kt.), *pilé* 'pilis, tvirtovė, rūmai' (a. pl. *piles* II 21₂₀ ir kt.)¹⁸.

21. Žemaitiškai vartojami prielinksniai *prie* (tam tikrais atvejais 'pas' reikšme), *pas* (su kilmininku), *ant* (tam tikra reikšme su īnagininku), pvz., a) *Gaway małonę pri sutwertoia* I 14₅ '... pas sutverėją', *Vþtark mus ... Pri Ježaus* II 109₂₁₋₂₂ 'užtark mus ... pas Jézū' (dažna vartosena); b) *Pas Bernela* I 63₁₈ 'pas berneli', *pas Sunaus* II 80₁ 'pas sūnū', *pas tawęs* II 46₂₃ 'pas tavę' (rodos, visi pavyzdžiai tik su kilmininku); c) *Ant križiumi* I 145₇ 'ant kryžiaus' (vienintelis pavyzdys).

Visos šios žemaitybės įtikinamai rodo, kad giesmyno vertėjas buvo žemaitis. Dvibalsiu *uo*, *ie* „dūnininkiški“ atitikmenys verčia jo gimtosios šnekotos ieškoti pietų žemaičių plote. Schema je to ploto dabartines ribas rodo 1 linija. Per tris šimtus metų *ū* 'uo', *i* 'ie' izofona, žinoma, galėjo kiek pakisti, nors akivaizdžių duomenų apie tai ir neturime¹⁹.

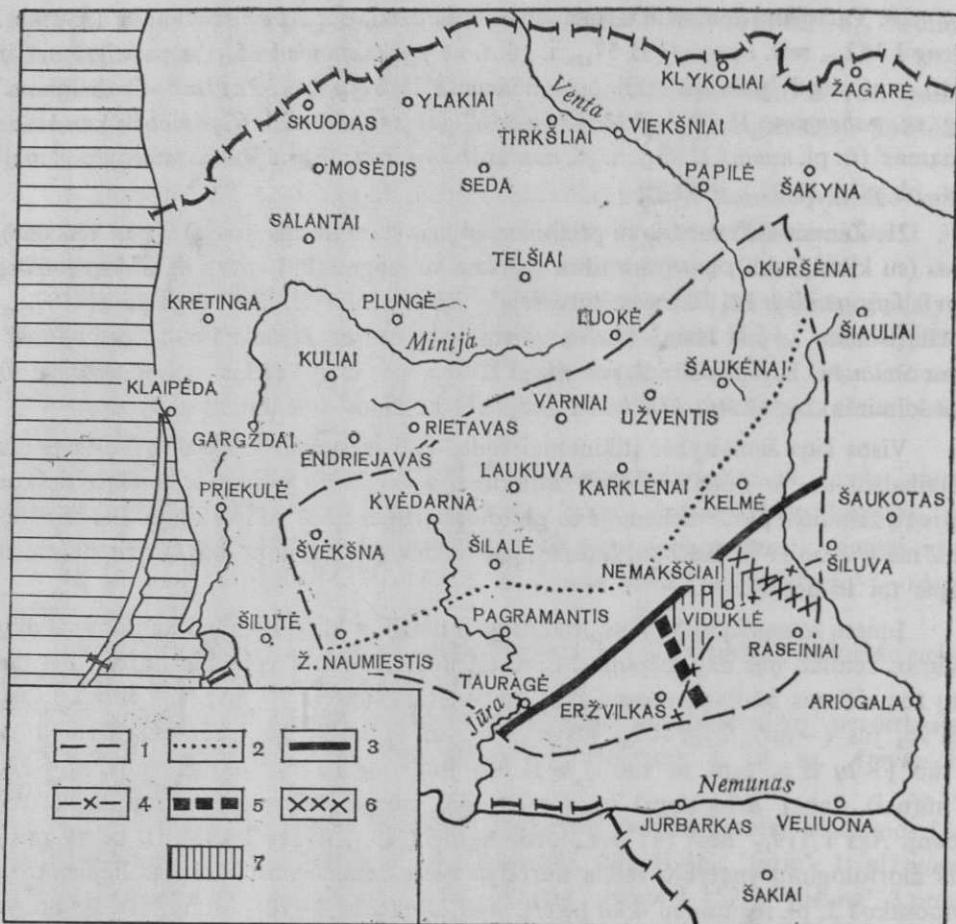
I pietų žemaičių plotą mus orientuoja ir daugelis kitų giesmyno kalbos ypatybių, kurios žemiai bus nagrinėjamos. Šiuo tarpu iš fonetinių ypatybių nurodytina pietų žemaičiams būdinga sporadiška „antrinė nazalizacija“²⁰, pvz., n. pl. *iq̃s* I 26₁₈, II 96₃ 'jūs' (~ *jūs*), *Iaqgi* II 2₁₄ 'jūs gi', i. sg. m. *tq̃* II 12₁₅, 16₂₂, 27₈, 86₁₉, 104₁₂, 109₂₀ 'tuo' (~ *tq̃* iš p. žem. *tū* 'tuo'), *iq̃* II 84₆ 'juo', *iag* I 116₁₅ 'juo gi', adv. *nq̃* I 32₁₀ 'nū(nai), dabar' arba *nq̃* I 7₁₉, *Nqgi* I 143₈ 'nū gi' (taip parašyta net 25 kartus), conj. *Nęs* I 119₁₇ 'nes' (47 pvz.) arba *nęsag* I 63₁₁, *Nęsag* I 132₂₂ 't. p.' (9 pvz.). Iš morfologinių ypatybių reikia nurodyti pietų žemaičiams būdingas liepiamosios nuosakos 2. pl. formas su *-kiat* (-ket), pvz., *atminkiet* I 122₁₅ 'atminkite' (giesmyne jų 55 pvz.), ir tariamosios nuosakos 1. sg. formas su *-čiau*, pvz., *tikiečiau* I 145₁₃ 'tikiečiau' (kitokių pavyzdžių nėra). Šiaurės žemaičiai šių formų nevartoja: jie turi 2. pl. imper. pabaigą *-kit* (šalia 1. pl. *-kiam*) ir 1. sg. cond. *-čio* arba *-čiu* (pastarajį variantą vartoja ir šiaurinė pietų žemaičių ploto dalis).

Dabartinę pietų žemaičių tarmę patogiausia suskaldyti į dvi patarmes pagal *an*, *am*, *en*, *em* traktavimą. Šiaurės vakarų patarmėje, kurią A. Girdenis pavadino *varniškiai*, kaip ir šiaurės žemaičių plote, *an* tipo junginių pirmasis démuo susiaurintas (tariama *on*, arba *un*), o pietrytinėje patarmėje, pavadintoje *raseiniškių* vardu, išlaikytas sveikas. Schema je dabartinę abiejų patarmių ribą rodo 2 linija. Slavočins-

¹⁸ Nemaža šių dienų požiūriu giesmyno žemaitybių anuomet, matyt, buvo ir aukštaičių tameje vartojami žodžiai, pvz., *atpén(t)* 'vėl' (*atpen* I 78) randame M. Petkevičiaus katekizme, Knygoje Nobažnystės, J. Bretkūno biblijoje, *dīngoti* 'manyti, matyti, rodyti, tartis' (1. sg. praet. *dingoiau* II 39) – įvairių laikotarpų Rytų Prūsijos lietuvių aukštaičių raštuose, ir pan.

¹⁹ J. Kazlausko hipotezė, kad „dūnininkų tarmės dalyje, kuri betarpiai siekėsi su dounininckais, anksčiau galėjo irgi egzistuoti *ei*, *ou*, kurie dėl gretimų tarmaių, neturinčių *e*, *o*, itakos galėjo būti paversti *ij*, *uu* > *i*, *ū* kartu su *e*, *o* transformacija į *i*, *u*“ (Baltistica, V(1) 33), jeigu ji ir pasirodytų teisinga (plg. A. Girdenio straipsnį, ten pat, VI (2), 143–145) padėties iš esmės nekeistą, nes, viena, mums nežinomas spėjamojo *ou*, *ei* pakitimą į *uu*, *ij* > *ū*, *ī* laikas, be to, J. Kazlauskas ją taiko šiaurinei ploto daliai, tuo tarpu giesmyno vertėjo gimtoji šnekta, kaip matysime, ieškotina ploto pietuose.

²⁰ Apie ją žr. V. Vitkauskas. Kelios pastabos dėl formų *šū*, *sesū*, – „Baltistica“, II (2), Vilnius, 1966, p. 203–206; Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 196–197.

- S. M. Slavočinsko giesmyno (1646 m.) vertėjo šnekto lokalizavimo schema
- 1 – pietų žemaičiai („dūnininkų“ izofona),
  - 2 – varniškių-raseiniškių riba (*an, am, en, em* siaurinimo izofona),
  - 3 – dat. sg. galūnių *-ū* (~*-uo*) || *-ui* izglosa,
  - 4 – dabartinis „žemaitiškojo garsų dėsnio“ nepaisymo įlinkis,
  - 5 – žodžio pradžios *e*- sistemingai verčiamas *a*-,
  - 6 – *zd>z*,
  - 7 – apytikris plotas, kuriame lokalizuotina S. M. Slavočinsko giesmyno vertėjo šnekta (pietryčių ir šiaurės rytų kryptimis jis galėtų būti kiek prateistas)

kio giesmyne *an* tipo junginiai sveiki ²¹. Vadinasi, jie mus orientuoja į raseiniškių plotą. Kad XVII a. viduryje kitur žemaičiai jau buvo susiaurinę, galėtų rodyti Raseinių teismo aktuose pasitaiką tokie žemaitiškų vietovardžių parašymai, kaip *Анталеясъ лунку* ²²(A. Salys skaito *Añt Aléjos* [: *Aléja* – upė Viduklės vls.] *lankū*), *унтъ гурю певасъ* ²³ (= *añt girių píevos*). Pagaliau ir kitos giesmyno kalbos ypatybės neabejotinai veda į raseiniškių patarmę. Antai, giesmyne,

²¹ Iš gerokai daugiau kaip tūkstančio pavyzdžių keturi su susiaurintu pirmuoju dėmeniu laikyti giesmyno kalbos rytiybėmis. Jie nagrinėjami skyriuje apie aukštaitiškuosius giesmyno kalbos elementus.

²² Ж. И. Я. Спрогис, Географический словарь древней Жемайтской земли XVI столетия, Вильна, 1888, р. 5.

²³ Ten pat, p. 12.

kaip ir raseiniškių plote, išlaikomi sveiki trumpieji balsiai *u*, *i*²⁴, kuriuos daugelis varniškių verčia, o dalis (Kuršenai, Šaukėnai), kaip pagrįstai manė J. Kazlauskas²⁵, anksciau yra vertę į *ø*, *e*.

Ilgasis balsis ē atviroje nekirčiuotoje galūnėje giesmyne dažnai pakeičiamas *i*, pvz., n. sg. *rīkþti* II 98₄ 'rykštė', *Sauli* I 84₁₆ 'saulė', *þiami* II 61₃ 'žemė', 3. praet. *pamati* I 77₁₃ 'pamatė', *tæfi* I 91₅ 'tāsė', *vžmuši* I 51₁₇ 'užmušė' (net 112 pavyzdžių). Greičiausia čia priklauso dar per dvidešimt n. sg. f. superl. formų su *-iausi* (<*iausē?*), pvz., *gražiausfi* II 87₈ 'gražiausia', *þwenčiausfi* I 32₁₄ 'þvenčiausia'. Trumpaji²⁶ balsi *i* vietoj ē dabar nekirčiuotoje galūnėje turi visi raseiniškai ir jų artimesni kaimynai apie Šaukėnus, Kuršenus, Šakius, Veliuoną²⁷. Kiti žemaičiai taria *-e*²⁸.

Iš visų žemaičių dabar tik raseiniškių plote (apie Pägramantį, Skaudvilę, Ežišvilką, Rasenius) téra užfiksuota sangrąžos dalelyté *-se* 'si', visuotinai vartojama Slavočinsko giesmyne, pvz., 1. sg. *biiause* II 19₂₂ 'bijausi', *artinfiuse* II 25₁₇ 'artinsiuosi', *stočiause* II 102₅ 'stočiausi', 2. sg. *randise* I 93₂ 'randiesi', *daweyse* I 135₁₀ 'daveisi', 1. pl. *džiaukiamuoſe* I 45₆ 'džiaukimės', 3. as. *atrandase* I 131₁₆ 'atsiranda', *bengiaſe* II 57₁₉ 'baigiasi', *prikielſiſe* I 133₆ 'prisikels', *wargintuse* I 74a₁₆ 'vargintusi', inf. *abgintiſe* II 21₄ 'apsiginti', n. sg. m. *Nuwileſe* II 26₁₉ 'nusivyles', n. pl. m. *Džiaugdamiſe* II 49₂₃ 'džiaugdamiesi', g. pl. *gaylenčiuſe* I 140₃ 'gailinčiūsi, t. y. gailinčiujų' (iš viso apie 230 pvz.). Žodžio gale sangrąžos dalelyté *-si* visai nevartojama²⁹, ji būna, kaip ir dabar tarmėse, tik po priešdėlio, pvz., *Susimiles* II 56₁₆ 'susimil(éj)ęs', *atsirandase* II 48₂₈ 'atsiranda'. Iš aukšciau pateiktų pavyzdžių matyti, kad priešdėlinių veiksmažodžių sangrąžos dalelyté vartojama „žemaitiškai“, t. y. ne tik po priešdėlio, bet ir žodžio gale arba abejai.

Pačių raseiniškių plotą dabar raižo kelios ryškios izoglosos. Iš jų visų pirma nurodytina skirtinga *a* kamieno daiktavardžių vienaskaitos naudininko galūnė: ploto šiaurės vakarų pusėje yra *-ū* (= aukšt. *-uo*), pietryčių pusėje *-ui*. Schema riba rodo 3 linija. Ji gana griežta, be platesnio ruožo su dubletinėmis formomis, o tai rodo izoglosos patvarumą bei pastovumą.

Slavočinsko giesmyne sistemingai vartojama galūnė *-ui* (rašoma *-uy*). Ją turi ir pasitaikančios ilgesnės būdvardžių bei dalyvių formos, pvz., *amžinamuy* I 40₂₃ 'amžinam', *gimusiamuy* I 40₁₈ 'gimusiam'. Nėra nė vieno daiktavardžių ar kitų linksniuojamų žodžių pavyzdžio su *-ū!* Vadinas, vertėjo gimtoji šnekta ieškotina

²⁴ Inf. *gerdeti* II 55, 'girdēti' ir l. sg. *mireme* II 106₁₁ 'mirime', kaip rodo g. sg. forma *gimenes* II 43₂₈ 'giminės', paties vertėjo klaidų atitaisyme pataisyta į *gimines* (II 128₂₂), be abejo yra korektūros klaidos.

²⁵ Žr. J. Kazlauskas, Dėl baltų *ei ir *ð raidos lietuvių žemaičių tarmėse, – „Baltistica“, V, Vilnius, 1969, p. 32–33.

²⁶ Kad giesmyno vertėjo šnektoje čia būta trumpo balsio, rodo eilučių galai, pvz., n. sg. *roželi* I 42₁₁ 'roželė' rimuo jama su voc. sg. *berneli*, 3. praet. *apsiauti* I 78₆ 'apsiautė' – su inf. *gauti*, 3. praet. *ifaki* I 76a₁₈ 'isakė' – su n. -a. du. *abi aki*, ir pan.

²⁷ Tradicinė tarmių klasifikacija, laikydama šią ypatybę atskiriamuoju vakarų aukštaičių veliuoniečių patarmės bruožu, suklaidino J. Palionį, skelbusi Slavočinsko giesmyne esant veliuoniškių tarmės elementu.

²⁸ Dėl techninių priežasčių šio straipsnio autoriaus „Lietuvių dialektologijos“ (Vilnius, 1966 m.) žemėlapyje Nr. 42, nurodant *-i* ir *-e* plotų ribą, atsirado grubi klaida. Iš tikrujų Plungės, Rietavo, Kvėdarnos, Laūkuvos, Vařnių ir Luðkės apylinkės, žinoma, priklauso *-e* plotui. Pavyzdžiai iš šių vietovių knygoje parašyti teisingai.

²⁹ Vienintelis pavyzdys 3. praet. *sotinosfi* II 22₃ 'sotinosi' klaidų atitaisyme pataisytas į *sotinofe* (II 128₁₈).

plete į pietyčius nuo 3 linijos. Tokią išvadą galėtų patvirtinti ir giesmyne dvibalsiu *ai*, *ei* išlaikymas visais atvejais sveikū (žinoma, jeigu jų monoftongizacija ne velyvesnė už XVII amžių), nes į šiaurės vakarus nuo 3 linijos viduriniosios dalies (ji mums pati svarbiausia) šie dvibalsiai galūnėse monoftongizuojami.

Plote į pietyčius nuo 3 linijos dabar nevienodai elgiamasi su afrikatomis č, dž, būtent, arčiau aukštaičių, nuo 4 linijos, nepaisoma „žemaitiškojo garsų dėsnio“. Tačiau ši izofona seniau galėjo eiti ir kiek toliau į pietus bei rytus. Taip manyti verčia ne tik jos įlinkis šiaurės vakarų kryptimi, bet ir šiose vietose aiškiai pastebimas intensyvus žemaičių aukštaitėjimo procesas.

Vertikaliai raseiniškių plotą pusiau kerta žodžio pradžios *e-*, *ei-* virtimo *a-*, *ai-* izofona. Tačiau ji labai negriežta: svyruojama plačiu ruožu ploto viduryje, kur vieni žodžiai tariami su *a-*, kiti su *e-*, dar kiti abejaip (atskirose vietose labai išvairuojama), o *ei-* virtimo *ai-* pasitaiko bemaž visame raseiniškių plote. Tačiau vis dėlto sistemingai kiekvienas žodžio pradžios *e-* verčiamas *a-* tik į rytus nuo 5 linijos. Slavočinsko giesmyne *e-* išvirtęs į *a-* vien tik dažnai vartojamose veiksmažodžio *būti* esamojo laiko veikiamojo dalyvio formose, pvz., n. sg. m. *Aſas* I 156₂₄ ‘esas’, g. sg. *āſančioia* II 22₅, d. sg. *asančiamuy* II 36₂₃, a. sg. *afanti* I 102₁₀, g. pl. *afančiu* I 153₁₁ n, d. pl. *afantiemus* I 50₄, a. pl. *afančius* I 125₁₉. Kitur *e-* resp. *ei-* išlaikoma, pvz., n. sg. *elnis* II 17₂₀ ‘elnių’, i. pl. *erþkieteys* II 14₂₁ ‘erškėčiais’, g. pl. *efibiu* I 129₂₁ ‘esybių’, inf. *eyt* II 26₂ ‘eiti’, 1. sg. fut. *eyfiu* I 81₁₈, n. sg. *Eydamas* II 47₉ ‘eidamas’, *eyla* II 6₁₈ ‘eilė’. Kadangi giesmyne vis dėlto esama vertimo atvejo, tai jo vertėjo gimtosios šneklos negalima ieškoti tame plote, kur dabar tariama *esu* (su *e-*), vadinasi, ji ieškotina į rytus nuo 5 linijos.

Vertėjo gimtojoje šnektoje žodis *barzda* buvo tariamas *barza* (be priebalsio *d*), plg. *Plaukus barzos, galvos trauki* I 75₁₃ ‘plaukus barzdos, galvos traukė’, ant *barzos Arona* II 59₂₂ ‘ant Arono barzdos’. Dabar nuosekliausiai *zd* verčiamas *z* (sakoma *barzà* ‘barzda’, *blauzà* ‘blauzda’, *lazà* ‘lazda’) vakarinėje ir vidurinėje raseiniškių ploto dalyje maždaug iki 6 linijos. Tačiau XVII amžiuje tokio vertimo galėjo būti ir už šios linijos, nes dabar jo esama toliau šiaurėje (Ūžventis, Šaukėnai, Kuršėnai) ir rytuose (Týtuvėnai – tarp Keižmės ir Šaukoto).

Iš viso to, kas buvo pasakyta, aiškėja, jog vertėjo šnekta labiausiai ieškotina raseiniškių plote, kurį iš šiaurės vakarų ir pietvakarių pusės atskiria 3 ir 5 linijos. Pietyčiuose ir šiaurės rytuose tasai plotas galėtų būti pratęstas ir kiek toliau už 4 ir 6 linijų. Schemoje labiausiai galimas plotas padengtas štrichais³⁰.

Ši išvada visiškai sutampa su K. Jablonskio paskelbtais archyviniais duomenimis³¹, rodančiais Slavočinsko téviškę buvus Lìpkiškėje, maždaug 6 km. į pietyčius

³⁰ Čia nebuvo atsižvelgta į ši plotą kertančią sąlyginio kirčio atitraukimo izofoną (ji labai negriežta), nes iš giesmių metrikos nelengva spresti apie ano meto kirčiavimą. Vis dėlto tokie eilučių galai, kuriuose rimuojama, pvz., a. pl. *dienas* I 63₈ ‘dienas’ su n. sg. m. *wienas* ‘vienas’ (nertas atvejis), 3. praes. *niera* I 117₂₀ ‘nérà’ su g. sg. m. *giera* ‘gěro’, i. sg. *Diewu* I 28₂₂ ‘dievù’ su *Tewu* ‘tēvu’, lyg ir leistų manyti, kad formas su atitrauktiniu nuo galūnės kirčiu vertėjui nebuvo visai svetimos, o tai iš esmės patvirtina jo šneklos lokalizavimą kirčio atitraukimo zonas paribyje.

³¹ Žr. K. Jablonskis, Saliomo Slavočinsko biografijos žinios. – S. M. Slavočinskis, Giesmės ... Vilnius, 1958, p. 53 tt.

nuo Nemākščių. Tuo pačiu tai lyg iš galėtų paneigti literatūros istorikų keliamą abejonę dėl Slavočinsko autorystės. Vis dėlto tokia abejonė tam tikru mastu išlieka, nes ją, kaip vėliau pamatyseme, palaiko kitų tarmių elementų giesmyne ir ypač giesmių vertimo technikos analizė.

Aukštaičių tarmės elementai

Iš daugiau ar mažiau visiems aukštaičiams būdingų Slavočinsko giesmyno kalbos ypatybių nurodytinos šios:

1. Afrikatų č, dž vartojimas vietoj pagal „žemaitiškaji garsų dėsnį“ laukiamų pribalsių *t*, *d*, *pvz.*, *n. sg.* *Jaučias* I 59₂₁ ‘jautis’, *n. pl.* *žodžiey* I 3₂₀ ‘žodžiai’, *d. pl.* *Zodžiams* I 14₁ ‘žodžiams’, *i. pl.* *Erškiečieys* II 72₁₇ ‘erškėčiais’, *d. sg.* *m. kalbančiam* I 41₁₂ ‘kalbančiam’, *a. sg. f.* *Turinčiá* I 20₂ ‘turinčią’, *l. pl.* *giedžiame* I 28₁ ‘geidžiame’, *3 as.* *apšwiečia* I 25₉ ‘apšviečia’, *adv.* *nuoširdžiey* I 48₂ ‘nuoširdžiai’. Tokių aukštaitiškų formų giesmyne yra daugiau, negu žemaitiškų. Jos sudaro net 68% visų pavyzdžių ir maždaug vienodai pasiskirsčiusios visame giesmyne. Matyt, vertėjo būta gerokai apsipratusio su aukštaitiškomis afrikatinėmis formomis ir sąmoningai stengtasi giesmyno kalbą šiuo atžvilgiu aukštaitinti. Tai rodo pasitaiką hipernormalizmai, *pvz.*, *a. sg.* *žwayždžia* I 33₁, 46₂₂ ‘žvaigždė’, *3. praes.* *weyždžia* II 16₂₇ ‘veidzi’.

2. Aukštaitiški dvibalsiai *uo*, *ie* vietoj „dūnininkiskų“ *ū*, *i* *pvz.*, *a) inf.* *duoti* II 19₁₅, *n. sg.* *Duona* I 145₁₆, *a. pl.* *nuodemes* I 128₂₁ ‘nuodēmes’, *b) n. sg.* *Gieſme* I 8₄, *liežuwis* I 140₇, *šviesa* I 38₁₂ ‘šviesa’, *žiedas* I 34₁₂ ‘žiedas’, *c) n. sg.* *Akmuo* I 117₁₃, *g. sg.* *širdies* I 21₁₉ ‘širdies’, *i. sg. m.* *Tuo* I 45₂₀, *n. pl. m.* *Tie* I 51₁₁. Formos su aukštaitiškais *uo*, *ie* taip pat vyrauja, jos giesmyne sudaro netgi apie 84% visų pavyzdžių (žodžiai *miestas*, *niekas* ir kt., kuriuose *uo* resp. *ie* turi ir žemaičiai, čia neįskaityt). Kai kurie žodžiai, *pvz.*, *dienas*, *duona*, *duoti*, *giesmė*, *juokas*, *kiekvienas*, *liežuvis*, *mėnuo*, *nuoširdžiai*, *priešingas*, *šviesa*, *vienas*, *viešpats*, *žiedas*, vartojami tik su *uo*, *ie*. Nemaža tokiai, kurių aukštaitiškasis variantas vyrauja. Antai, *dievas* net 515 kartų parašytas aukštaitiškai (su *ie*), o žemaitiškai tik 1 kartą (g. *sg.* *Diwa* II 126₁). Veiksmažodis *giedoti* šalia 52 aukštaitiškų turi taip pat tik vieną žemaitišką (inf. *gidot* I 42₂₁) formą. Šalia sistemingai aukštaitiškai rašomo daiktavardžio *dienas* ir skaitvardžio *vienas* prieveiksmis *šiandienq* ir vediniai *vienybė*, *vienoks* turi abu variantus (aukštaitiškų ir žemaitiškų savykis atitinkamai 14 : 6, 3 : 3, 3 : 1). Greičiausia dėl aukštaitiškų ir žemaitiškų garsų maišymo bei noro giesmyno kalbą aukštaitinti atsirado hipernormalizmais laikytinos formos g. *sg.* *nuoplakimá* II 85₂ ‘nuplakimo’, *3. permis.* *Te prieduod* I 15₂₁ ‘tepriduoda, tesuteikia’.

3. Vietoj žemaičių *uo*, *ie* (= aukštaičių *o*, *ē*) giesmyne dažniausiai rašomas *o*, *e* raidės, *pvz.*, *n. pl.* *žmones* I 16₅ ‘žmonės’, *g. sg. f.* *ios* I 6₁₀ ‘jos’, *inf.* *Tureti* I 36₁₀ ‘turėti’, *d. sg.* *Tewuy* I 63₂₃ ‘tėvui’. Su žemaitiškuoju *uo*, kaip jau anksčiau buvo nurodyta, iš viso giesmyne pastebėta tik 12 pavyzdžių, o su *ie* jų daugiau, vien pozicijoje ne po *k*, *g*, *š*, *ž* rasti 159. Vis dėlto tokie parašymai sudaro nedidelę visų pavyzdžių dalį, ištisai vyrauja aukštaitiškasis rašymas.

4. Dažnai vartojamos pilnos galūnės vietoj žemaitiškų sutrumpintujų, *pvz.*, *n. sg. m.* *amžinas* I 29₂₁, *Niekas* I 23₅, *3. praes.* *randá* II 10₃, *tarnauia* I 22₇, *ne galí* I 152₆. Tačiau anaiptol ne visus tokius pavyzdžius galima laikyti aukštaičių tarmės-

elementu. Visai galimas daiktas, kad anuomet paaukštaitijoje dar buvo vartojamos gretiminės formos su pilnomis ir sutrumpintomis galūnėmis³². Vertėjas vienas ar kitas galūnes pasirinko, stengdamasis išlaikyti reikiamą skaičių skaičių giesmės eilutėje. Dėl to formos su trumpomis ir pilnomis galūnėmis perdėmaišomos, plg. kad ir ši dvieilė:

Karalau garbes, skalsus wakaras,

Duok kad nu wakars butu mūs giaras (50₂₀₋₂₁).

5. Vartojamos aukštaitiškos vietininkų formos: *i* kamieno loc. sg. su galūne -*y(je)*, pvz. *vgni* II 4₁₉ 'ugnyje' (retai, vyrauja žemaitiška galūnė -*éj(e)* > -*iej*), *a* kamieno daiktavardžių loc. pl. formos su galūne -*uose*, pvz., *namuoſe* I 60₂₀ 'namuoſe' (59 pavyzdžiai šalia vieno su žemaitiška -*ūse* resp. -*use* galūne), *i* kamieno loc. pl. formos su -*isa(-ysa?)*, pvz., *akifa* I 37₁ 'akyse' (dažnesnės už žemaitiškas su -*ēsa* > -*iesa*, betgi tai gali būti ir ne aukštaitybė, bet pirmykštės, ē paradigmų dar nepaveiktos, žemaitiškos formos).

6. Aukštaitiška pronominalinė dat. pl. m. galūnė -*iem(u)s*, pvz., *Tiems* II 17₁₅, *sžventiemiſus* I 13₃, *ganantiemiſus* I 44₁₆. Ji dažnesnė (77 pvz.), negu žemaitiškoji -*ims* (13 pvz.).

7. Aukštaitiškos veiksmažodžių 1. pl. formos su -*me*, pvz., 1. pl. praes. *regime* I 25₈, refl. *ftoiames* II 88₁₀ 'stojamės, t. y. tampame', fut. *weykſime* I 81₃ 'veiksime', imper. *bekime* I 57₂ 'békime'. Jos dažnesnės už žemaitiškiasias su -*ma*.

8. Liepiamosios nuosakos formos su -*ki*-, pvz., 2. sg. *Bukig* I 22₁₉ 'bük gi', 1. pl. *giedokime* I 31₅, refl. *džiáukimes* I 32₃ 'džiaukimės', 2. pl. *eykite* I 41₃. Jų yra kiek daugiau (58%), negu žemaitiškųjų su -*kia-* (42%). Tačiau visiškai neabejotinu aukštaičių tarmės elementu -*ki*- formų, lygiai kaip ir gana dažnai vartojamų esamojo laiko *i* kamieno formų (pvz., 1. pl. *regime* I 25₈, 2. pl. *regite* I 102₁₀, *ne gali* I 152₆ 'negali'), kažin ar verta laikyti, nes jos anuomet galėjo būti, kaip gretiminės, vartojamos ir pačioje vertėjo gimtojoje paaukštaičio žemaičių šnektoje.

Dar labiau abejotina aukštaitybė yra trečiojo asmens įvardžio *jis, ji* formų vartojimas, juoba, kad šios formos ir dabar vietomis žemaičių tarmės pietyričių dalyje turimos greta *ana-* (f. *anā-*) kamieno formų. Aukštaičių tarmės įtaka gal turėtų būti aiškinamas tik tokios vartosenos dažnumas giesmyne. Vieno ar kito įvardžio formų pasirinkimą vis dėlto greičiausia lémė reikalas paisyti reikiama skaičių skaičiaus giesmių eilutėse.

Iš Slavočinskio giesmyno aukštaitiškųjų elementų, būdingų ne visiems aukštaičiams, bet tik kai kurioms patarmėms, visų pirma nurodytinas priebalsio *l* kietinimas (žymėjimas *l* raide³³) prieš *e* tipo vokalizmą (*e, ei, ę, ē*), pvz., a) a. sg. *Suoleli* II 53₁₁, a. pl. *Giesmeles* I 32₆, 1. sg. *žerkole* II 98₁₁ 'veidrodyje'; b) 1. sg. fut. *Ieyſiu* I 81₁₇ 'leisiu', a. sg. *atleydima* I 123₁₁ 'atleidimą'; c) a. sg. *taurele* I 71₁₆,

³² Kad seniau ir kitų žemaičių plote tokią būta, rodo *am* sveiko išlikimas dabartinėje n. sg. formoje *nēšams* 'nešamas'. Tik esant dubletui *nešamas* || *nešams* galėjo išlikti sveikas *am* ir trumpesniame variante. Priešingu atveju turėtume manyti, kad trumpi balsiai galūnėje išnyko jau po *an* tipo junginių susiaurėjimo, tuo labiau po acc. sg. galūnės -*q* redukcijos bei denazalizacijos, betgi tai būtų nesąmonė, nes tuo atveju -*a* '-*q*' juk turėtų išnykti kartu su kitais trumpaisiais galūnės balsiais.

³³ Taip žymimas ir kietasis *l* prieš užpakalinius balsius, pvz., *malone* I 21₅ 'malonė', 3. praet. *lauži* I 52₁₁ 'laužė'. Grafemos *l* ir *l* griežtai skiriamos. Plg. a. sg. *linkſmibe* I 27₂₀ 'linksmybę', kladų atitaisyme pataisyta į *linkſmibe* (II 128₆).

n. sg. m. *nuvilęs* II 21₈ 'nu(si)vilęs', n. pl. m. *priwilę* II 21₆ 'privilę, nuvilę'; d) inf. *pleszt* I 97₁₀ 'plēsti', 1. sg. praet. *mileiau* II 43₄ 'myléjau', 2. sg. praet *praleiay* I 137₄ 'praliejai' (~ *praléjai*³⁴), 3. fut. *gáles* II 3₁₈ 'galés', n. sg. *žole* II 55₁₄ 'žolé', n. pl. *kirmelles* II 66₁₂. Toks kietinimas ne sistemingas, bet sporadiškas. Rasta apie 80 pavyzdžių. Kai kurių *l* raidės perbraukimas nelabai aiškus. Po sukietinimo *l* balsai išlieka nepakitę, išskyrus šias formas: 3. praes. (?) *slápá*³⁵ II 26₁ 'slepia?', 3. praet. *láyde*³⁶ II 40₂ 'leido' (~ *leidē*), *prikala*³⁷ I 80₁ 'prikalé'. Dar dažniau kietinamas *l* garsų samplaikoje *lbē*, turimojo žodžiu *gelbēti* (33 pvz.) ir *kalbēti* (21 pvz.) formose.

Aukštaičiai, turintieji kietą *l* prieš *e* tipo balsius, nevienodai elgiasi su nosiniais balsiais *q*, *e* ir *an* tipo junginių pirmuoju dëmeniu: vakaruose tam tikru ruožu išliko senovinė šių garsų kokybė, visame likusiame plote jie susiaurėjo, vienur visi (rytu aukštaičių plote), kitur tik *q*, *e* (pietu aukštaičių plote). Slavočinskio giesmyne tiek *q*, *e*, tiek ir *an* tipo junginiai paprastai išlaikomi sveiki. Tačiau yra ir pavyzdžių su susiaurėjusiais. Jie laikytini rytu Lietuvos tarmių elementais.

Su rytietiškai pakitusiu *q* pastebėti šie sporadiški pavyzdžiai:

1. Veiksmažodžio *mästyti* ir daiktavardžių *mästymas*, *mästis* 'mintis, protas' formos (iš viso 13 pvz.): a) inf. *mustit* II 48₁₀ 'mästyti', 1. sg. fut. *mustifiu* II 39₁₇ 'mästysi'; b) n. sg. *mustimas* II 6₂₁ 'mästymas, galvojimas', g. sg. *mustima* I 132₂₄, II 31₂₇, *mustim* II 5₁₈ (klaidų atitaisymuose pataisyta³⁸: *muštima* II 128₁₅), a. sg. *mustima* II 1₁₁, 9₉, a. pl. *mustimns* (atspausta klaidingai vietoj *mustimus*) II 23₁₅, all. pl. *mustimump* II 6₂; c) 1. sg. *mustiey* II 75₁₅ 'mintyje, prote', a. pl. *mustis* II 26₁, 107₁₉. Plg. a. sg. *mästima* II 39₃ 'mästymā'.

2. Viena daiktavardžio *sənarys* forma: a. pl. *funarius* I 91₄.

3. Trys daiktavardžio *səžinia* 'sąžinė' formos: g. sg. *Sužinios* II 25₂₆, a. sg. *Sužiniá* II 2₂₃, 1. sg. *Sužinoy* II 14₁₆.

4. Viena rytietiška acc. sg. galūnė: *karalunu* I 118₉ 'karaliūnā'.

Šie pavyzdžiai sudaro tik nedidelę dalį (apie 1,2%) visų nosinio balsio *q* pozicijų.

Rytietiškai pakitusi *e* turi šios sporadiškai pavartotos formos:

1. Acc. sg. -*e* pasakyme *per pusi* I 87₈ 'per pusę'.

2. Nom. sg. m. -*es*: *pajautis* I 49₁₁, 62₁₆ 'pajautęs', *pálakis* II 21₁₆ 'palikęs' (gal būt, ir su juo rimuojamas *netikis* II 21₁₅ 'netikęs', jei tai nėra *netikjs*).

Jos sudaro tik apie 0,6% visų *e* pozicijų.

³⁴ Veiksmažodis *lieti* giesmyne turi du būtojo laiko kamieno variantus: *lēj-* (pvz., 3. as. *leia* I 86₁₄ 'liejo', a. sg. *lejma* I 121₁ 'liejimą') ir *liej-* (pvz. *lieia* I 117₃ 'liejo', a. sg. *lieiima* II 12₃ 'liejimą'). Pirmasis pavartotas 11 kartų, antrasis 4 kartus. Šio veiksmažodžio esamojo laiko formų giesmyne nėra. Iš 11 bendraties kamieno pavyzdžių 8 parašyti su *ie*, viena žemaitiška forma su *i* (a. pl. f. *īblitas* II 27₂ 'išlietas') ir du parašyti su raide *e* : 2. sg. fut. *lesi* I 66₁₄ 'liesi' (greičiausia dėl rimo su *minefi* 'minesi'), a. sg. *izleta* I 145₂₁ 'išlieta'.

³⁵ Pavyzdys abejotinas, nes ir kontekstas ne visai aiškus. Žr. J. Lebedžio komentarą S. M. Slavočinskis, Giesmės... p. 397.

³⁶ Veiksmažodis *leisti* ir jo vediniai su kietuoju *l* pavartoti 31 kartą, iš kurių tik šis vienas atvejis turi *lei>lai*.

³⁷ Plg. 3. praet. *Išpuole* II 40₃ 'išpuolė', refl. *Skieles* I 94₃ 'skélési, t. y. plyšo, trūkinėjo' su *-le(s)*.

³⁸ J. Lebedys, neturėdamas pilno giesmyno egzemplioriaus, be reikalo laikė daiktavardžio *mästis* > *müstis* linksnio forma (M. Slavočinskis, Giesmės ... 474).

Čia dar reikštę priskirti asmeninio įvardžio acc. sg. formą *Tawi I* 95₆ 'tave', jeigu tik tai nėra korektūros klaida. Šiaipjau asmeninių įvardžių galininko formas visuomet baigiasi -e.

Su pakitusiais *an* tipo junginiais pastebėti tik šie 4 pavyzdžiai (apie 0,4%) : inf. *aplunkiti* II 82₁₇, 'aplankyt', g. sg. *aplunkima* II 85₇, 'aplankymo', 2. pl. fut. *nekintiesite* II 16₁₆, 'nekentėsite', a. sg. *Nindre* II 75₂₅, 'nendrę' (plg. a. sg. *nendre* II 78₂₄, i. sg. *Nendre* II 72₁₈).

Negausūs pavyzdžiai su rytiškai pakitusiais *q*, *e* ir *an* tipo junginiais (visi sudaro mažiau negu 1%) rodo, kad vertėjo iš prigimties žemaitiška tarmė giesmyne buvo daugiau atmiešta vakarinės (išlaikiusios sveikus *q*, *e* resp. *an* tipo junginius), negu rytinės (juos susaurinusios) „*I* kietinančio“ ploto dalies aukštaitiškais elementais. Ši išvada gražiai atitinka ano meto lietuvių raštijos kalbinę situaciją. Vakarinės kalbamajo ploto dalies tarmė, kuri pagal svarbiausią to meto centrą — Kėdainių miestą — salyginai galėtų būti vadinama Kėdainių krašto tarme, XVII a. viduryje jau buvo tvirtai įsigalėjusi Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės lietuviškoje raštijoje. Ja buvo išleista pati pirmoji žinoma tos raštijos spausdinta knyga — M. Daukšos 1595 m. katekizmas. Su katalikais varžęsi kalvinai taip pat pirmuosius (M. Petkevičiaus 1598 m. katekizmą) ir velyvesnius savo leidinius leido būtent šio krašto tarme³⁹. Ja buvo paruošti spaudai ir išleisti pirmieji dideli tiek katalikų, tiek ir kalvinų pamokslų rinkiniai — M. Daukšos 1599 m. ir vadinamoji J. Morkūno 1600 m. postilės. Vadinasi, tuomet jau buvo susidariusi tam tikra rašomosios kalbos tradicija Kėdainių krašto tarmės pagrindu, susiklosčiusios daugiau ar mažiau aiškios tos kalbos normos. Todėl visiškai natūralu, kad leidžiant pirmąjį Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje giesmyną, stengtasi per daug nenuolti nuo tos tradicijos, orientuotasi į tas normas.

Nors Kėdainių krašto tarmė ano meto lietuvių raštijoje buvo vyraujanti, tačiau ne vienintelė. Iš rytu aukštaičių ploto kilę raštijos darbuotojai, visų pirma K. Sirvydas (Širvydas), J. Jaknavičius ir nežinomas 1605 m. katekizmo vertėjas, vėliau ir kiti, rašė savo gimtaja tarme. Vadinasi, anuomet formavosi dar kita raštų kalba, paremta rytu aukštaičių tarmės (su centru Vilniumi) pagrindu, kurią jos atstovai buvo linkę traktuoti kaip „tikrą lietuvišką“, priešpastatydami tariamai „žemaitiškai“ (t. y. Žemaičių kunigaikštijos plote esančiai) Kėdainių krašto tarme paremtai raštų kalbai⁴⁰. Rytietybėms plisti kitatarmių autorių raštuose nemažą reikšmę turėjo K. Sirvydo žodynas, kurio iki Slavočinskio giesmyno pasirodymo buvo jau išėję net trys leidimai.

Toliau, aptariant Slavočinskio giesmyno aukštaitybes, pirmiausia bus kalbama apie tas iš jų, kurios mus daugiau ar mažiau orientuoja į ano meto Kėdainių krašto tarmę, o vėliau bus aptariamos tos, kurių šaltinio reikštę ieškoti rytu aukštaičių tarmės plote.

Vietoj atviros nekirčiuotos galūnės balsio *o* Slavočinskio giesmyne paprastai rašoma *a* raidė, pvz., g. sg. *nora* I 7₂, 'noro', 3. praet. *pažina* I 34₂₀, 'pažino'. Toks

³⁹ Žr. Z. Zinkevičius, M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė, — „Baltistica“, VI (2), Vilnius, 1970, p. 243.

⁴⁰ Plg. 1605 m. katekizmo vertėjo prakalbos žodžius: „*Atáio ausiump máno ne wieno žodzey, kuriu neyßmánu sákos Cathechismo pérguldito, nuog io milistos kúngo Mikaloiaus Dáukbos [...] iog éfus ánas pérguldís ii žemáytißkay, ir gieyde aniš nuog mani, idant Lietuwíßkay butú pérgulditas*“ (išretinta mano. — Z. Z.).

rašymas daugeliu atvejų, matyt, rodo žemaitišką šios galūnės tarimą⁴¹. Tačiau kartais giesmyne pasitaiko ir *o*, pvz., *ant oro* I 46₂₂, 3. praet. *Ne buwo* I 73₄. Tai jau aiški aukštaitybė. Parašymų su -*o* tėra tik 4,5% visų pavyzdžių. Tačiau ir ano meto Kėdainių krašto atstovų raštuose svyruojama tarp -*o* ir -*a*: M. Daukšos raštuose vyrauja -*o*, betgi M. Petkevičiaus katekizme, atvirkščiai, -*a* sudaro net 75,7%⁴². Vadinasi, anuomet šios aukštaičių tarmės ploto dalyje būta -*a* arba -*ā* (kiekybė neaiški) tarimo. Tuo paaiškinamas palyginti mažas -*o* parašymų procentas Slavočinskio giesmyne.

Uždaroje nekirčiuotoje galūnėje -*os* parašymai su *o* (pvz., g. sg. *Motinos* I 95₃, n. pl. f. *wifos* I 131₂₃), nepalyginamai dažnesni. Jie sudaro net 66%. Kėdainių krašto ano meto raštuose taip pat tėra galūnė -*os*, netgi Petkevičiaus katekizme pavyzdžių su -*as* visai nepastebėta.

Aukštaitybe laikytini pavyzdžiai su raide *e* vietoj dabartinės bendrinės kalbos ē atviroje nekirčiuotoje galūnėje (pvz., n. sg. *žiame* I 63₁₂ 'žemė', 3. praet. *dawe* I 84₁₅ 'davé'), esantys giesmyne šalia žemaitiškos galūnės -*i* '-ē'⁴³. Jie sudaro net 76% visų pavyzdžių. Idomu, kad eilučių pabaigoje galūnės balsis traktuojamas kaip trumpas ir, matyt, atviras balsis⁴⁴.

Mažiau aiški nekirčiuotos galūnės -*es* '-ēs' balsio kokybė bei kiekybė. Rimai eilučių galuose rodo buvus du šios galūnės tarties variantus: 1) su trumpuoju balsiu (t. y. greičiausia žemaitiška tartis), plg. g. sg. *małones* I 11₂₀ 'malonės' rimavimą su a. pl. *źmones* 'žmones'⁴⁵, ir 2) su ilguoju balsiu, plg. n. pl. *gimines* II 10₈ 'giminės' rimavimą su 3. fut. *puldines* 'puldinės'. Antrasis variantas laikytinas aukštaitybe.

Kėdainių krašto tarmės elementu reiktu laikyti ir sporadišką nosinės raidės rašymą vardažodžių acc. sg. galūnėse -*q* (pastebėta tik keliolika pavyzdžių, kurių dalis ne visai aiški, žr. p. 139) bei -*ę* (ši daug dažnesnė, apie 18% pavyzdžių), taip pat veikiamųjų būtojo laiko dalyvių n. sg. m. galūnėje -*ęs* (apie 7%), nes šios galūnės vidurio Lietuvoje, priešingai negu žemaičių tarmės plote ir Rytų Lietuvoje, anuomet dar tebebuvo nedenazalizuotos. Tai aiškiai rodo M. Daukšos, M. Petkevičiaus ir kitų autorų raštai.

Aukštaitybės, kurios mus orientuoja į rytų Lietuvą, daug retesnės ir sporadiškos. Be anksčiau nurodytų ryškiausiomis laikytinos šios:

1. Trys pavyzdžiai su *re > ra*: i. pl. *skaralemis* I 45₁₅ 'skarelémis, t. y. skudurais', adv. *grata* II 77₃ arba *Gratu* II 73₈ 'greta'.
2. Vienas pavyzdys su *v-* prieš žodžio pradžios *uo* (parašyta *o*): n. pl. *wolas* I 101₁₄ 'uolos'.
3. Viena daiktavardžio *obuolys* forma, kurioje *uo > a (ā?)* : g. pl. *Obalu* I 64₁₈ 'obuolių'. Plg. žemaitišką formą a. pl. *obulus* I 65₁ 'obuolius'.

⁴¹ Balsio trumpumą rodo giesmių eilučių galai, plg. rimavimą 3. praet. *wargina* I 95₈ 'vargino' su n. sg. *Motina* 'motina', g. sg. m. *giera* I 117₁₉ 'gero' su 3. praes. *niera* 'néra'.

⁴² Z. Zinkevičius, M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė, p. 240.

⁴³ Pastaroji negali būti laikoma aukštaitybe, nes jos néra tame plote, kur turimas kietasis *l* prieš *e* tipo balsius.

⁴⁴ Plg. rimavimą 3. praet. *pawiste* I 63₂₂ 'suvystė' su voc. sg. *Christe* 'Kristau', n. sg. *žiame* I 63₁₂ 'žemė' su l. sg. m. *tame*, 3. praet. *dawe* I 120₃ 'davé' su a. sg. *fawe* 'save', 3. praet. *gime* I 31₆ 'gimé' su l. pl. imper. *giedokime*, 3. praet. *klause* II 18₂ 'klausé' su 3. praes. refl. *sotinause* 'sotinausi'.

⁴⁵ Dėl šio varianto balsio kokybės (atvirumo) dar plg. n. pl. *gimines* II 56₂₇ 'giminės' rimavimą su n. sg. m. *pažines* 'pažinės' (=p. žem. -*ęs*).

4. Septyni pavyzdžiai su priešdėliu *ažu-* (šiaipjau vartojama *už-*) : 1. sg. praet. *āžumirþau* II 55₁₃ 'užmiršau', 3. praes. *āžutur* II 18₁₈ 'sulaiko', 2. pl. imper. *ne ažukietinkite* II 50₁₅ 'nesukietinkite', n. sg. m. *ažuwilkies* II 49₄ 'apsivilkės', *ne ažumeruotas* II 57₁₀ 'neišmatuotas', g. sg. *ažumirsimá* II 39₁₃ 'užmiršimo', *āžusíleydima* II 6₁₅ 'nusileidimo'.

III asmens įvardžio n. sg. m. pilna forma *anas* 'jis' (I 8₁₇, 17₁₈, 29₁₁ ir kt.) ir 3. praes. *rodžiaſe* II 48₁₁, ₂₇ 'rodos' (dėl kamieno, ne sangražos dalelytės) galėtų būti laikoma tiek Kėdainių krašto, tiek ir ryčių aukštaičių elementu, nes šios formos anuomet buvo vartojamos abiejų tarmių atstovų raštuose⁴⁶. Dar plačiau vartotas prielinksnis *ing* 'i' (59 pvz.), turimas tiek Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės, tiek ir Rytų Prūsijos lietuvių raštijoje (pvz., M. Mažvydas, J. Bretkūnas).

Neaišku, kaip reikia traktuoti 1. sg. praet. fregu. formą *buławau* II 25₁₄ 'būdavau', sutinkama ano meto, rodos, tik Rytų Prūsijos raštijoje (daugiausia „Volfenbiutelio postilėje“, be to, J. Bretkūno, B. Vilento ir L. Zengštoko knygose), o dabar turima tik lietuvių kalbos ploto pietryčių pakraščiuose (Zietela, Lazūnai, Dievėniškės, Drūskininkai, Kāpčiamiestis, Veisieja, Léipalingis, Liškiavà).

Kaip giesmės buvo verčiamos

J. Lebedys įrodė, kad Slavočinskio giesmynas nėra anksčiau išverstų į lietuvių kalbą giesmių (apie jas žinoma nedaug) rinkinys, bet vienu metu paruošta knyga⁴⁷. Giesmės verstos iš ano meto lotyniškų ir lenkiškų giesmyň (psalmės ne iš biblijos, bet žymaus lenkų XVI a. poeto J. Kochanovskio perdirbinių), be to, versta labai laisvai, o ne pažodžiui, kaip anuomet buvo įprasta⁴⁸. Todėl joms apibūdinti daugeliu atvejų geriau tiktų (to meto poziūriu) ne vertimo, bet giesmių atkūrimo terminas. Literatūros istorikai vertėjo darbą labai aukštai vertina, laikydami vertėjų dideliu lietuvių eilėdaros novatoriumi⁴⁹.

Nesigilinant į vertimo meninę pusę, čia reikia atkreipti dėmesį tik į tas eilėdaros ypatybes, kurios padeda suprasti vertimo kalbos reiškinius.

Visų pirma konstatuotina, kad vertėjas labai griežtai žiūréjo reikiamo skiemenu skaičiaus eilutėje. Dėl to kartais neiprastai trumpinami žodžiai, pvz., n. sg. *duš* II 116₁₈, 118₈ 'dūšia', *waland* I 66₄ 'valanda', 3. praet. *Giwen* II 22₁₂ 'gyveno', *liep* I 76b₂₀, 78₈ 'liepe', *tar* I 17₃ 'tarė'. Vietomis praleidžiami netgi žodžio vidurio balsiai, pvz., ill. sg. *kalnen* I 76b₃ 'i kaleimą' (plg. a. pl. *kalines* II 34₁₀), voc. sg. *Stansloway* I 118₇ 'Stanislovai' (plg. g. sg. *Stanisłowo* I 118₆). Pasitaiko ir priešingų atvejų – vadinančių „lopomųjų“ žodžių, šiaipjau nereikalingų (originale jų nėra), temdančių frazės prasmę, bet atsiradusių, kaip ir žodžių trumpinimų, tik dėl vertėjo pastangų išlaikyti reikiama skiemenu skaičių eilutėje⁵⁰. Tų pastangų didumą

⁴⁶ Žemaičių *añs* 'jis' neteko galūnės balsio dar prieš *an* tipo junginių susiaurėjimą, plg. š. žem. *õns*.

⁴⁷ Žr. J. Lebedys, 1646 metų giesmynas. – S. M. Slavočinskis, Giesmės ... p. 15–18.

⁴⁸ Ten pat, p. 31–39.

⁴⁹ Žr. Lietuvių literatūros istorija, I. Redagavo prof. K. Korsakas. Vilnius, 1957, p. 150–151; J. Lebedys, 1646 metų giesmynas, p. 39–45; J. Girdzijauskas, Lietuvių eilėdara. Vilnius, 1966, p. 118–124.

⁵⁰ Pavyzdžius nurodo J. Lebedys, žr. S. M. Slavočinskis, Giesmės ... p. 377 (pastaba dėl 131₁₃ eilutės).

be kito ko rodo giesmyno gale pridėti klaidų atitaisymai, kuriuose yra netgi tokį atvejų, kai viena gretiminė forma keičiamā kita (pvz., inf. *fudit* keičiamā *fuditi* II 128₁₁ 'teisti'), jeigu tik to reikalauja skiemenu skaičius eilutėje.

Vertėjas taip pat daug dėmesio kreipė į rimus. Jo rimams būdingas pilnas dviejų skiemenu (rečiau pusantro skiemens) sąskambis. Rimai yra ir ten, kur originalas beveik ištisai nerimuotas arba rimuotas viduramžiškuoju rimu⁵¹. Dėl rimų vertėjas kartais pavartoja net neįprastas, dirbtines linksnių ar asmenų formas, pvz., d. pl. *piemeniemus* I 68₈ 'piemenims' (rimas su *ganantiemus* 'ganantiems'), i. pl. f. *báyse-mis* II 30, 'baisiomis' (rimuoja su *βáudiklemis* 'šaudyklémis'), i. pl. *pelenomis* (!) II 55₂₅ 'pelenais' (su *ἀþaromis* 'ašaromis'), i. pl. f. *ȝibantiemis* II 5₂₃ 'žibančiomis' (su *ȝwayȝdemis* 'žvaigždémis'), 1. pl. praes. *dusaujime* I 63₃ 'dūsaujame' (su 3. praet. *vȝgime* 'užgimé'). Idomu šiuo atveju pavyzdij pateikia strofa

*Szapelu atnefzt noia,
Prakartiey iam pakloia (I 62₁₃₋₁₄)⁵²,*

kur dėl rimo ir eilutės skiemenu skaičiaus paisymo neįprastai sutraukta veiksmažodžio forma *nuejo*.

Eilėdaros reikalui vertėjas gražiai panaudojo senesnes formas, ypač daugiskaitos naudininkus su *-mus* (pvz., *ȝmonemus* I 11₁₀, *sȝwentiemus* I 13₃, *mumus* I 10₂) ir vienaskaitos naudininkus su *-mui* (pvz., *gieramuy* I 81₁₅, *gimusiamuy* I 40₁₈), vartojamus šalia atitinkamų iprastinių trumpų formų dėl rimo ir ypač stengiantis sudaryti reikiama skiemenu skaičiaus eilutę. Tuo tikslu taip pat panaudojamos trumpesnės ir ilgesnės vienaskaitos vietininkų (plg. rimą 3. praet. *kaboa* 'kaboj' su 1. sg. *girioia* 'girioje' I 85₂₁₋₂₂), i resp. u kamieno vienaskaitos įnigininko (pvz., *akmeni-mi* II 47₈, *Sunumi* I 77₇ ir *Wieþpátim* II 15₂₄, *sunum* I 81₂₀), dvejopos būsimojo laiko (pvz., 2. pl. *regiesite* I 117₁₈ 'regésite' ir *Stofte* I 126₄ 'stosite') formos, vykusiai pagal reikalą pasirenkami postpoziciniai vietininkai arba juos atstojančios prie-linksnių konstrukcijos (pvz., ill. sg. *ȝámen* II 40₄, all. sg. *Diewop* II 45₂₂ ir *ing ȝia-me* II 26₁₄, *pri Diewá* II 88₁₈), ilgesni arba trumpesni atskirų žodžių variantai (pvz., *welinas* II 93₂₂ ir *welna* II 70₇ 'velnias'), ir pan.

Giesmyno teksto analizė rodo, kad žemaitiškieji elementai yra kilę iš vieno šaltinio – paties vertėjo gimtosios šnekto. Tačiau aukštaitiškieji elementai – heterogeniški. Juos sudaro skirtingų aukštaičių tarmės patarmių ypatybės, kurių dalį bus įvedės pats giesmyno vertėjas, kitus, matyt, asmenys, ruoše giesmyną spaudai, ši tą gal ir spaustuvininkai.

Pats giesmyno vertėjas turėjo būti gerai apsipratęs su aukštaičių tarme. Būdamas kilę iš paaukštaičio žemaičių ploto, jis iš mažens galėti šalia žemaitiškų ir kai kurias aukštaitiškas žodžių formas. Ir tai ne vien iš kaimynų aukštaičių lūpų. Pačioje jo gimtojoje šnektoje anuomet, panašiai kaip ir dabar apie Nemakščiūs, matyt, būta tam tikro skaičiaus aukštaitiškų gretimybių. Dar labiau prie aukštaitiškų formų vertėjas turėjo priprasti vėliau, ilgesnį laiką gyvendamas aukštaičių tarmės plote bei bendraudamas su aukštaičiais.

Iš eilutės galuose esamų rimų aiškiai matyti, kad vertėjui buvo gerai pažistamos ir iprastos šios aukštaičių tarmės ypatybės:

⁵¹ Pavyzdžius nurodo J. Lebedys, ten pat, p. 41.

⁵² 'Šapelių atnešti *nuejo*, ēdžiose jam paklojo'.

1. Aukštaitiški dvibalsiai *uo*, *ie* vietoj jo gimtosios šnekto *ū*, *ī*. Tai rodo atvejai, kai vertėjas aukštaitiškus žodžius rimuoja su tais, kurie išlaiko *uo*, *ie* ir žemaičių tarmėje, pvz., a. sg. *wieta* I 6₃ 'vietą' su a. sg. *swieta* 'pasauly' (net keilioka kartu!). Vietomis jis aukštaitiškus žodžius panaudoja rimui su tais, kurie rašomi su raide *e* kirčiuotoje šaknyje, pvz., a. sg. *wiena* I 65₂ 'vieną' rimuoja su g. sg. *pena* 'peno', g. sg. m. *kiekwiena* I 109₃ 'kiekvieno' – su *iżsena* 'iš seno', d. sg. *wietay* II 70₃ 'vietai' – su n. pl. *metay* 'metai'. Su žemaitiškais atitikmenimis tokis rimavimas būtų buvęs neįmanomas.

2. Trumpieji balsiai galūnėse tais atvejais, kai žemaičiai jų neišlaiko. Antai, n. sg. m. *amžinas* I 29₂₁ rimuojama su 3. praes. refl. *artinas* 'artinasi', 3. praes. *duoda* II 65₂ – su 3. praet. *roda* 'rodo' (kelis kartus), 3. praes. *ne gali* I 152₆ – su a. sg. *dali* 'dalij'.

3. Aukštaitiška nekirčiuota galūnė *-ē* (*-e*). Pvz., 3. praet. *pawiste* I 63₂₂ 'suvystė' rimuojama su voc. sg. *Christe* 'Kristau' (kelis kartus), *dawe* I 84₁₅ 'davė' – su a. sg. *sawe* 'save', *klause* II 18₂ 'klausė' – su 1. sg. praet. refl. *sotinausē* 'sotinausisi', n. sg. *žiame* I 63₁₂ 'žemė' – su 1. sg. m. *tame*.

4. Aukštaitiška nekirčiuota galūnė *-os*. Pvz., g. sg. *motinos* I 74a₉, II 59₉ rimuojama su 3. praet. refl. *warginos* 'varginosi' ir *numażinos* 'nusimažino'.

Kitas asmuo šių aukštaitiškų elementų įvesti negalėjo: apspresti pačios eilėdaros, jie priklauso prie pirmkyštės, vertėjo eiliuojant naudotos kalbinės medžiagos, o ne antrinės, papildomos, vėliau atsiradusios aukštaitiniant tekstą.

Greičiausiai prie vertėjui įprastų aukštaitybių reikia priskirti ir ilgesnes vardžodžių loc. sg. (plg. *girioia* I 85₂₂ 'girioje' rimavimą su 3. praet. *kaboaia* 'kaboj'), veiksmažodžių 1. bei 2. pl. (plg. 2. pl. praes. *žinote* I 77₂ 'žinote' rimą su voc. sg. *Piote* 'Pilote') formas, taip pat liepiamosios nuosakos variantą su *-ki-* (plg. dažną 2. pl. imper. *klikaukime* I 63₁₅ 'klykaukime' rimą su 1. sg. *fueime* 'suėjime'), jeigu tik, žinoma, anuomet šių formų nebuvę pačioje vertėjo gimtojoje žemaičių šnektoje.

Matyt, vertėjas eiliuodamas pagal reikalą pasirinkdavo žemaitiškas ar aukštaitiškas formas. Sakysime, prie g. sg. *wina* [*vīna*] 'vyno' jam, kaip rimas, geriau tiko žemaitiškoji prieveiksmio forma *šiendina* [*šendīna*] 'šiandieną' (I 71–73), negu aukštaičių *šiendiena [*šandiēnā*]⁵³. Taip pat prie n. sg. m. *galis* [*galis ar galis*] 'galis' geriau derinosi žemaitiška kilmininko forma *dális* [*dalīs*] 'dalies' (II 103₂₆), negu aukštaitiškas atitikmuo *dalies [*daliēs*]. Dar plg. n. sg. m. *wiságális* 'visagal' rimą su g. sg. *βális* II 44₁₂ 'šalies', n. sg. *świesa* 'šviesa' – su žemaitiška 1. sg. forma *vgniesa* II 115₂₁ 'ugnyse'. Tačiau prie 1. sg. m. *tame* jau kur kas geriau tiko aukštaitiška n. sg. forma *žiame* [*žeme*] 'žemė' (I 63₁₂), negu vertėjo gimtosios pietų žemaičių šnekto **žiami* [*žemi*], lygiai kaip prie voc. sg. *Christe* 'Kristau' geriau derinosi aukštaitiškoji 3. praet. forma *pawiste* [*pavíste ar pavístē*] 'suvystė' (I 63₂₂), negu žemaičių **pawisti* [*pavístij*].

Tuo būdu vertėjas, siekdamas geresnio rimų sąskambio, neretai sustatė į vieną gretą žemaitišką fonetiką turinčius žodžius bei jų formas su tipiškomis aukštaitiškomis, pvz., g. sg. *giedas* II 91₂₆ II 'gėdos' (žemaičių *ie < ē* ir *-as* '*-os*') rimuojama su

⁵³ Plg. strofą: *Hey wina tokio wina,
Ne buwa dar šiendina* (I 71_{8–9})

'Ei, vyno, tokio vyno nebuvę dar šiandieną'. Toje giesmėje rimas *wina* : *šiendina* pavartotas net 6 kartus.

n. sg. *žiedas* II 92₂ 'žiedas' (aukštaičių *ie* ir galūnė *-as*). Tokių pavyzdžių yra gana daug ir jie įvairūs. Dar plg. žemaitiškos 1. pl. formos *łupuose* 'lūpose' rimavimą su aukštaitiška *danguose* I 105₁₂ 'danguose'.

Giesmyne neretai žodžiams su žemaitiška fonetika pridėtos aukštaitiškos galūnės, pvz., 3. praet. *ieme* II 14₁₅ 'émé', n. sg. m. *iszkodamas* I 140₁₆ 'ieškodamas', d. pl. m. *iszkantiemus* I 140₅ 'ieškantiems', l. pl. *lipfnoſe* I 133₁₁, 156₁₁, II 117₅ 'liepsnose'. Kartais iš esmės žemaitiška forma turi aukštaitiškų garsų, pvz., l. pl. imper. refl. *džiaukiamoſe* I 45₆ 'džiaukimés' (su *o* vietoj *uo*). Pasitaiko ir priešingų atvejų, kai aukštaitiška forma gauna žemaitišką fonetinį apvalkalą, pvz., 1. pl. praes. refl. *wilamieſe* II 31₁₇ 'viliamés' (aukštaitiška galūnė *-ēſe* ištarta žemaitiškai).

Aukštaitiškus elementus įvesti į giesmyną vertėjų skatino, be abejo, noras įtikti didesniams lietuvių skaičiui bei pastangos paruošti kiek galima populiarėnį giesmyną⁵⁴. Nemažą reikšmę turėjo, žinoma, ir ankstyvesnės aukštaitiškos raštijos Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje pavyzdys. Tačiau nesant visais atvejais aiškių normų bei jas reglamentuojančios norminės gramatikos, žinoma, didesnio nuoseklumo, aukštaitinant žemaitišką giesmių kalbą, sunku buvo pasiekti.

Daugiausia painiaivos vertėjui, gal būt, ir giesmyno kalbos aukštaitintojams kėlė grafemų *o*, *e* ir *uo*, *ie* vartojimas. Abi šios poros giesmyne, ypač žodžių fleksijoje ir priesagose, neretai maišomos. Taip atsitiko dėl sunkumų suvokti, kur yra aukštaitiškų balsių *o*, *ē* žemaitiška diftongizacija ir kur turimi aukštaitiški dvibalsiai *uo*, *ie*, kuriuos vertėjas, taikydamasis prie aukštaičių, stengėsi vartoti. Panašus painiojimas pastebimas ir šių dienų kalbinėje praktikoje, kai mažiau išsilavinės, ypač tarėmės atžvilgiu mišrios šeimos, žemaitis bando rašyti bendrine kalba.

Giesmyne grafemos *o* ir *uo* labiausiai sumišusios daugiskaitos vietininko galūnėse (plg. vyr. g. *-uose* ir mot. g. *-ose* > žem. *-uose*) ir priesagose *-uotas* bei *-otas* (> žem. *-uots*). Tai liečia tiek eilutės viduryje esančius pavyzdžius, tiek ir rimo poziciją, pvz., l. pl. *kalboſe* 'kalbose' rimuojama su *weykáloſe* 'veikalouse' (II 97₂), *malduoſe* 'maldose' – su *lipfnoſe* 'liepsnose' (I 156_{10–11}), *namuoſe* 'namuose' – su *mieſtoſe* 'miestuose' (I 60_{20–21}), *wargoſe* 'varguose' – su *kaylinioſe* 'kailiniuose' (I 66_{20–21}). Giesmyne loc. pl. m. galūnė su grafema *o* netgi pavartota dažniau (35 pvz.)⁵⁵, negu su *uo* (26 pvz.). Taip pat priesagos *-uotas*, *-uotinis*, *-uoti* su grafema *o* parašytos dažniau (13 pvz.), negu su *uo* (8 pvz.).

Grafemos *ie* ir *e* (vietoj *ē*) labiausiai painiojamos pronominalinėje daugiskaitos naudininko galūnėje, plg. rimavimą d. pl. m. *teyſingiemus* 'teisingiemus' su *kaltemus* 'kaltiemus' (II 37_{19–20}), *iþgielbetemus* 'išgelbētiems' su *giminemus* 'giminėms' (II 42_{23–24}), *łaukiantemus* 'laukiantiemus' su *βaukiantemus* 'šaukiantiemus' (II 41_{16–17}). Galūnė *-iem(u)s* parašyta su *ie* 62 kartus, o su *e* 15 kartų.

Žodžių šaknyse *uo*, *ie* ir *o*, *e* grafemų painiojimas retesnis, tačiau pasitaiko, pvz., rašoma 3. praes. *doda* II 114₉ 'duoda' (rimas su *roda* 'rodo'), n. sg. m. *lepdāſ* I 154₂ < *< lepdams* 'liepdamas'. Suklysti ir čia nebuvo sunku, turint galvoje giesmyne vartojamus žodžius, kuriuose tiek žemaičiai, tiek ir aukštaičiai taria *uo*, *ie*, pvz., *afiera*,

⁵⁴ Siekimą populiarinti be kita ko rodo ir klaidų atitaisymas, kur I 16₈ esanti 3. cond. forma *fectu* 'sektų' pataisyta į *sektu* (II 128₅).

⁵⁵ Loc. pl. *wiflikloſe* I 44₁₉, 59₉ 'vystykluose' čia neįskaityta, nes daiktavardis *vystyklai* vertėjo šnektoje buvo ne vyriškosios, bet moteriškosios giminės, plg. i. pl. *wifliklomis* I 53₂₃, II 8₁₅ 'vystyklais'.

aliejus, Andriejus, čielybė, Elžbieta, Gabrielis, Juozapas (8 pvz. šalia g. sg. *Juzapa I* 3₉), *Kazimieras, kielikas, Maižiešius* ‘Mozė’, *miera* ‘saikingumas, kuklumas’, *mieruoti* ‘matuoti’, *miestas, niekas, niekad(os), niekur, (pa)niekinti, (ne)prietelius, siera, sviestas, Vaitiekus*. Iš 282 pastebėtų šios rūšies pavyzdžių 248 užrašyti su *uo, ie*, 34 su *o, e*. Būdinga, kad daugumą pastarųjų sudaro žodis *niekas* ir jo vediniai. Veiksmažodis *(pa)niekinti* ir daiktavardis *(pa)niekinimas* sistemingai rašomi tik su *e* raide. Taip pat su *e* rašoma priesaga *-ienė*, o tai galėtų rodyti vertėjo pastangas savo gimtosios žemaičių tarmės žodžiams suteikti aukštaitišką fonetiką, pagarsiuju juos transponuojant⁵⁶.

Giesmyne gana nuosekliai vartojamos *o, e* grafemos vietoj žemaičių *uo, ie* (=aukšt. *o, ē*) žodžiuose, kurie sudaro rimą su turinčiais aukštaitiškus arba abiem tarmėm bendrus dvibalsius *uo, ie*, pvz., veiksmažodžių *stoti* (žem. *stuoti*) ir *duoti* formose (II 2_{16–17}, 24–25, 19_{15–16}, 36_{9–10}, 13–14, 56_{19–20} ir kt.), a. sg. m. *žadeta* ‘žadėta’ bei *pradeta* ‘pradėta’ ir g. sg. *swieta* ‘pasaulio’ (I 39b_{6–8}, 13–15, 20–22). Tačiau tai gali būti ne tik vertėjo, bet ir giesmyno kalbą aukštaitinusio kito asmens darbas.

Atskirą problemą sudaro rytietybių buvimas giesmyne. Eilėdaros analizė rodo, kad bent dalį jų bus įvedės pats giesmių vertėjas, plg. n. sg. m. *paiautis* ‘pajautęs’ rimavimą su n. sg. *iautis* ‘jautis’ (I 49_{10–11}, 62_{15–16}), a. sg. *pufi* ‘pusę’ – su a. sg. m. *iszdžiuwusi* ‘išdžiuvusi’ (I 87_{8–9}), a. sg. *karalunu* ‘karaliūną’ – su a. sg. *sunu* ‘sūnų’ (I 118_{9–10}).

J. Lebedys giesmyno rytietybes aiškina K. Sirvydo žodyno poveikiu⁵⁷. Tačiau giesmyne esama ir tokį rytietybių, kurių nėra tame žodyne⁵⁸, pvz., *(ne)kinteti* ‘(ne)kentēti’, *aplunkyt* ‘aplankyt’, *aplunkymas* ‘aplankymas’ (metrika nurodyta p. 150), *skaralē* ‘skuduras’, *grata* ‘greta’, *obalys* ‘obuolys’ (p. 151). Be to, iš žodyno negali būti paimta rytietyška linksnių fleksija, pvz., a. sg. *karalunu* I 118₉ ‘karaliūną’, *pufi* I 87₈ ‘pusę’. Dalyvių *paiautis* I 49₁₁, 62₁₆ ‘pajautęs’ ir *palikis* II 21₁₆ ‘palikęs’ taip pat nėra minėtajame žodyne. Vadinas, be jo būta dar kito šaltinio, iš kurio rytietyškos formos pateko į giesmyną. Tokiu šaltiniu laikytina gyvoji ano meto rytu aukštaičių tarmė, kurios plote, matyt, vertėjui teko ilgesnį laiką gyventi. Greičiausia tai buvo anuomet rytietykai kalbantys Vilniaus miesto gyventojai, su kuriais vertėjas turėjo bendrauti, pavyzdžiui, studijuodamas Vilniaus Akademijoje. Pažymėtina, kad giesmyne esama netgi sužemaitintų rytietybių, pvz., 2. pl. fut. *nekintiesite* II 16₁₆ ‘nekentėsite’ (su žemaitiška balsio ē diftongizacija).

K. Sirvydo žodynu vertėjas iš tikrujų daug naudojosi⁵⁹. Jis jam buvo, J. Lebedžio žodžiai tariant, svarbiausia parakinė knyga, verčiant giesmes į lietuvių kalbą. Greičiausia iš šio žodyno paimti rytietyški žodžių *mästyti, mästymas, mästis* ‘mintis, protas’, *säñarys, säžinia, nendrē* atitikmenys (jie nurodyti p. 149–150), daiktavardis *uola* su pridėtiniu *v-* (vertėjas nesuprato K. Sirvydo rašybos, pagal kurią raidėmis *vo* žodžio pradžioje žymimas dvibalsis *uo*), daugumas žodžių su rytietyšku priešdėliu *ažu-* (p. 152) ir dar daug kitų, neturinčių visai aiškių tarmės požymių (naujadarai, svetimybės ir kt.), iš kurių nurodytini kad ir šie: *didéžuvis* ‘banginis’ (II 66₄), *miestakelis*

⁵⁶ Prielinksnis apie taip pat sistemingai rašomas su *e* (visi 40 pvz.). Tačiau jis gali turėti balsį ē arba *e*, o ne *ie*, plg. dabartines tarmes formas *apē, ape*.

⁵⁷ Žr. J. Lebedys, 1646 metų giesmynas. – S. M. Slavočinskis, Giesmės ..., p. 24.

⁵⁸ Autorius dėkingas šio žodyno tyrinėtojui K. Pakalkai, suteikusiam žemiau dedamus duomenis.

⁵⁹ Apie tai žr. J. Lebedys, min. veik., p. 26–30.

‘gatvę’ (II 25₆), *pelikonas* ‘pelikanas (toks paukštis)’ (I 145₁₉, II 55₁₉), adv. *piktadaringai* ‘piktadariškai, begėdiškai’ (II 25₈), *persūna* ‘persona, asmuo’ (I 129₂₃, 131₂₃, II 115₁₄ ir kt.), *rožių vainikas* ‘rožančius’ (II 68₄, 69₁₃), *sudara* ‘santaika, santarvė’ (II 46₂, 60₄), *sumania* ‘sumanymas, ketinimas’ (II 24₂₄), *škalinis* ‘mokinys’ (II 82₉), *tikybė* ‘tikėjimas’ (I 143₁₀), *visotimė* ‘liaudis, minia’ (I 103₂₀). Šių ir kai kurių kitų žodžių ne tik forma, bet ir rašyba Sirvydo žodyne ir Slavočinskio giesmyne visai sutampa. Be to, jie daugiausia pasitaiko psalmėse ir šiaipjau sunkesniuose versti giesmių tekstuose.

Reziumuojant visa tai, kas buvo pasakyta apie pirmykštę, paties vertėjo ei-liuojant naudotą kalbinę medžiagą, turime padaryti išvadą, kad žemaitiškasis jos pagrindas buvo stipriai paveiktas aukštaičių tarmės, visų pirma ano meto Kėdainių krašto, kiek mažiau rytu aukštaičių patarmių. Vertėjas turėjo ilgą laiką bendrauti su šių patarmių atstovais, ilgai gyventi jų aplinkoje. Dėl to vargu ar jis galėjo būti jaunas žmogus. Tai lyg ir paremia literatūros istorikų keliamas abejones, ar Saliamonas Mozerka Slavočinskis, kuris 1646 m. dar tik mokėsi Vilniuje, iš tikrujų galėjo būti tokio tobulo giesmyno vertėjas⁶⁰. Tačiau prieš šią abejonę kalba atlirkas vertėjo gimtosios šnekto lokalizavimas tose pačiose vietose, iš kur yra kilęs S. M. Slavočinskis. Taigi giesmyno vertėjo autoriystės klausimas ir toliau lieka dar tyrinėtinas⁶¹.

Žemaičio vertėjo paruošto giesmyno kalba, kad ir turėdama daug aukštaitiškų elementų, vis dėlto gerokai skyrėsi nuo iprastinės anuomet Lietuvos Didžiojoje Kunigaikštystėje leidžiamų lietuviškų raštų kalbos, paremtos aukštaitiška Kėdainių krašto (Žemaičių vyskupystėje) arba rytu aukštaičių (Vilniaus vyskupystėje) tarme. Tai, matyt, nepatenkino giesmyno leidėjų jėzuitų, reikalavusių tą kalbą dar labiau aukštaitinti, padaryti giesmyną prieinamą dar didesniams lietuvių skaičiui.

Kas atliko ši darbą – pats vertėjas ar kitas asmuo (asmenys?), dabar sunku nustatyti. Vis dėlto greičiausia be vertėjo prie giesmių teksto taisymo bus prisdėta ir kitų asmenų, gal būt, tam reikalui specialiai skirto redaktoriaus (redaktorių?). Bent taip manyti verčia vietomis aukštaitinant sugadinti rimai, kurių gražiu sąskambiu, kaip matėme, vertėjas labai rūpinosi. Antai, giesmėje „apie Swodba Kanoy Galileos“ (I 70–73) šalia šešis kartus pakartoto skambaus rimo g. sg. *wina* [*vlna*] ‘vyno’ : adv. *šiedina* [*šendlna*] ‘šiandieną’, kurį sudaro žemaitiškos daiktavaržio *vynas* ir prieveiksmio *šiandieną* žemaitišką formą pakeitus aukštaitišku atitikmeniu *šiediena* (I 71₄, 19, 72₂, 22). Kitas aukštaitinant sugadinto rimo pavyzdys – n. sg. *žiedas* ‘žiedas’ rimavimas su g. sg. *giedos* ‘gėdos’ (vietoj žem. *giedas*; II 112₁₉)⁶². Iš vertėjo greičiau lauktume tokias vietas naujai kitaip sueiliavus, negu gadinus rimą.

⁶⁰ Žr. Lietuvių literatūros istorijos chrestomatija. Redagavo K. Korsakas ir J. Lebedys. Vilnius, 1957, p. 76; Lietuvių literatūros istorija, I. Redagavo K. Korsakas, Vilnius, 1957, p. 150; J. Lebedys, 1646 metų giesmynas. – S. M. Slavočinskis, Giesmės..., p. 45–49.

⁶¹ Vertėju buvus S. M. Slavočinskij rodo giesmyno antraštė ir pratarmė. Apie tai žr. D. Gar-gasaitės straipsnį „Pergalėje“, 1968, Nr. 9, p. 179–180 ir Lietuvos TSR bibliografiją, I, Vilnius, 1969, p. 369. Betgi tam prieštarauja K. Jablonskio paskelbtai S. M. Slavočinskio biografijos duomenys, nerodantys, kad S. M. Slavočinskis būtų turėjęs ką nors bendra su literatūra, žr. K. Jablonskis, Saliamono Slavočinskio biografijos žinios. – S. M. Slavočinskis, Giesmės..., p. 53–58.

⁶² Gal būt ir vienintelis pavyzdys su sangrąžos dalelyte -*si* žodžio gale (vertėjo šnektoje buvo tik -*se*), būtent, 3. praet. forma *ſotinofi* II 22₃ ‘sotinosi’, yra tokio „pataisymo“ rezultatas, kuri vertėjas klaidų atitaisymuose (II 128₁₈) vėl atitaisė, nes ši forma sudaro rimą su l. pl. *pekleſe* ‘pragare’.

Giesmių teksto aukštaitintojas (aukštaitintojai?) turėjo būti Kėdainių krašto tarmės atstovas. Rytų aukštaitis, be abejo, būtų keitęs *an* tipo junginius. Priebalsio *I* nekietinantis vakarų aukštaitis nebūtų prikaišiojęs į raidės prieš *e* tipo balsius. Be to, pastaroji tarmė anuomet Lietuvos Didžiosios Kunigaikštystės raštijoje nebuvo varžojama. Ji buvo visuotinai įsitvirtinusi tik Rytų Prūsijoje leidžiamuose raštuose.

Kalbos taisytojas daugiausia palietė neeliuoto teksto gabalélius ir giesmių antraštės. Čia iš viso tepaliktos (matyt, nepastebėtos) tik dvi žemaitybės: a. sg. *iwá* I 64₅ 'Ievą' ir 3. praes. *wadin* I 129₁₀ 'vadina'. Šiaipjau viskas suaukštaitinta, tiksliau, „sukėdainietinta“.

Eiliuotame tekste taisytojo pastangas varžė giesmių metrika. Kiek daugiau laisvės jis turėjo giesmių eilutės viduryje (ne rimo pozicijoje). Čia jis daugiau ir tai-sé. Antai giesmėje, kuri turi lenkišką antraštę „Wdžien Božego narodzenia“ (I 51 – 53), iš trijų veiksmažodžio (*užmušti* 3. praet. formų) dvi yra eilutės viduryje ir abi su aukštaitiška galūne (parašyta -*e*), o viena eilutės gale ir toji išlaikiusi vertėjo gimtiosios šnekto galūnė -*i*, nes sudaro rimą su a. sg. m. galūnė -*i* 'i'. Šioje giesmėje iš viso 3. praet. ē-kamienių formų yra devynios. Iš jų keturios yra eilutės viduryje (3 turi -*e* ir 1 -*i* galūnė) ir penkios eilutės gale (rimo pozicijoje), kurios visos išlaikė vertėjo šnekto galūnė -*i*.

Eilučių viduryje taisytojų daugiausia varžė reikoras nepakeisti esamo skiemenu skaičiaus. Dėl to jis negalėjo, sakysime, žemaitiškų formų be galūnės trumpojo balsio keisti atitinkamomis aukštaitiškomis su sveika galūne. Teko palikti tą formą, kurią buvo pavartojo pats vertėjas. Taigi, matyt, daugiausia kalba buvo taisoma, įsivedant afrikatas č, dž vietoj pagal „žemaitiškajį garsų dėsnį“ buvusių *t*, *d*, aukštaitiškus dvibalsius *uo*, *ie* vietoj pietų žemaičių monoftongų *ū*, *ī*, balsius *o*, ē vietoj žemaitiškų diftongų *uo*, *ie*, dėliojant į raidę prieš *e* tipo balsius ir pan., t. y. darytos pataisos, nekeitusios skiemenu skaičiaus eilutėje. Taisytojo nebūta apdairaus, nes prigaminta nemaža hibridinių pusiau žemaitiškų, pusiau aukštaitiškų formų, pvz., 2. pl. imper. *Duokiat* II 11₂₆, *duokiet* I 40₁₇ 'duokite', *giedokiat* I 37₂₃, *giedokiet* I 40₁₇ 'giedokite', *Heyskiet* I 111₁₁ 'šeiskite', 2. sg. *Gietbiek* II 63₁₉ 'gelbék', n. sg. *žołeli* I 22₂₅ 'žolelė' (su aukštaičių *uo*, *ie*, *o*, ī, bet žemaičių -*kia-*, *ie* < ē, -*i* 'ē').

Taisytojas nelietė ar retai telietė tų žemaitiškų formų, kurios anuomet aukštaičiams nebuvo visai svetimos. Antai dažniausiai palikta netaisyta žemaitiška *i* kamieno loc. sg. galūnė -*iey* '-yje', plg. -*eie* J. Bretkūno, B. Vilento ir kt. aukštaičių raštuose⁶³, adv. *nesavėjė* Jūrbarkas 'kaip nesavas'. Žemaitiškas prielinksnis *pri* [*pri*] 'prie' taisytojui buvo priimtinias, nes variantą su trumpuoju ī [*pri*] vartojo aukštaičių šnekto anuomet (gal net paties taisytojo šnekta), ir dabar jis vietomis tebevartojamas⁶⁴. Dėl to iš giesmyne esamų 113 šio prielinksnio pavyzdžių tik 6 kartus parašyta *prie(g)* ir 1 kartą *preg*, o visur kitur (t. y. 106 pavyzdžiai) palikta *pri*⁶⁵. Kas kita prielinksnis *nuo*: jo aukštaitiškas variantas *nuog* pavartotas 134 kartus (1 kartą parašyta *nog*), žemaitiškas *nu* [*nū*] tik 26 kartus.

Eilučių viduryje daugiausia liko nesaukštaitinti tik tie vertėjo kalbos elementai, kurių taisytojas, matyt, tiesiog nepastebėjo. Antai iš 516 žodžio *dievas* pavyzdžių be-

⁶³ Žr. J. Kazlauskas, Lietuvių kalbos istorinė gramatika, Vilnius, 1968, p. 152–154.

⁶⁴ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 424.

⁶⁵ Daiktvardžių priešdėlis *pri-* [žem. *pri-i-*], pvz. 1. sg. *priwáyždoy* II 11₂₀ 'prievalzdoje, globoje', giesmyne pavartotas 7 kartus, o *prie-*, pvz., n. sg. *priewayžda* II 32₆, 6 kartus.

liko su pietų žemaičių įtik vienintelis g. sg. *Diwa* II 126₁, ir tas esantis ne giesmių tekste, bet knygos turinyje (antrašte einanti eilutė pačiame giesmės tekste ištaisyta).

Eilučių galuose taisymą varžė rimai. Nesugadinant rimo, galima buvo keisti tik abu vienos poros narius. Giesmyne jie dažnai aukštaitiški, pvz., n. sg. *dienas*: *nauiena* ‘naujiena’ (I 61₁₃₋₁₄), g. sg. f. *paszlowintos* ‘pašlovintos’ : *paženklintos* ‘paženklintos’ (I 24₂₁₋₂₂), d. pl. m. *pámestiems* ‘pamestiems’ : *pućiätiems* ‘pučiantiems’ (II 1₂₂₋₂₃), 3. praet. *tare* ‘tarė’ : *isžware* ‘išvare’ (I 65₁₂₋₁₃), 1. pl. imper. *dumokime* ‘galvokime, svajokime’ : *minekime* ‘minékime’ (I 74a₇₋₈). Tačiau liko ir nesuaukštaitintų porų, pvz., 2. sg. prae. refl. *randise* ‘randiesi, esi’ : *wilise* ‘viliesi’ (I 93₂₋₃), inf. *turieti* ‘turėti’ : *kienteti* ‘kenteti’ (I 85₁₅₋₁₆), 3. praet. *trauki* ‘traukė’ : *rauki* ‘raukė’ (I 75₁₃₋₁₄), 2. sg. imper. refl. *artinkias* ‘artinkis’ : *sweykinkias* ‘sveikinkis’ (I 6₁₅₋₁₆), 2. pl. *džiaukiates* ‘džiaukitės’ : *linksminkiates* ‘linksminkitės’ (I 26₁₃₋₁₄).

Vieno poros nario keisti, nesugadinus rimo, neįmanoma, todėl tais atvejais, kai porą sudarė dvi skirtinės gramatinės formos, taisytoujui teko jas palikti nelies-
tas, nors viena iš jų ir buvo žemaitiška, pvz., adv. *didey* ‘didžiai’ : 2. sg. praet. *iðgi-*
dey ‘išgydei’ (II 12₂₅₋₂₆), inf. *gauti* : 3. praet. *apfiauti* ‘apsiautė’ (I 78₅₋₆), 2. sg.
imper. refl. *džiaukiafse* ‘džiaukis’ : 3. prae. refl. *artinase* ‘artinasi’ (I 27₃₋₄), 1. pl.
imper. refl. *džiaukiamose* ‘džiaukimės’ : 3. praet. refl. *stoiose* ‘stojos’ (I 45₆₋₇).
Tik labai retais atvejais tokie rimai vis dėlto sugadinti, matyt, neapsižiūrėjus ar esant
labai jau griežtam (ir nemokšai) taisytoujui.

Žemaitiški monoftongai *ū*, *ī* (= aukšt. *uo*, *ie*) liko nesuaukštaitinti rimo pozicijoje tik tuo atveju, kai antrą poros nari sudarę žodis turėjo senovinius balsius *ū*, *ī*, pvz., a. pl. f. *paskayitas* ‘paskaitytas’ : *isžlitas* ‘išlietas’ (II 27₁₋₂). Tačiau tokie atvejai buvo reti. Šiaipjau visur perdėm aukštaitinta. Todėl giesmyne tiek maža pa-
vyzdžių su žemaitiškais *ū*, *ī* (apie 17%), paprastai „per neapsižiūrėjimą“ likusių ei-
lutės viduryje.⁶⁶

Labai dažnai tos pačios poros rimai skiriasi tuo, kad vienas turi *uo*, kitas *o*,
pvz., inf. *duoti* : inf. *atstoti* (II 19₁₅₋₁₆). Gal būt, čia vertėjo buvo surimuotos aukštaitiška forma (*uo*) su žemaitiška (*uo* < *o*), kurią taisytoujas suaukštaitino, pakeitęs žemaičių *uo* į aukštaičių *o*. Taip reiktų aiškinti ir dažną *ie* : *é* (rašoma *e*) rimą, pvz.,
g. pl. *wietu* ‘vietų’ : i. sg. m. *negirdetu* ‘negirdētu’ (I 125₂₁₋₂₂). Dėl to, taip pat dėl
dažno žemaičių *uo*, *ie* keitimo aukštaitiškais monoftongais *o*, *é* (rašo *e*) eilučių viduryje,
žemaitiškų dvibalsių *uo*, *ie* (= aukšt. *o*, *é*) giesmyne liko tiek nedaug.

Gražų rimo sąskambį daugiau lemia vokalizmas, negu konsonantizmas. Dėl to
vertėjas pastarojo mažiau paisė, plg. rimavimą g. sg. m. *ano* ‘jo’ su l. sg. *Kanoy* ‘Ka-
noje, Kanos žemėje’ (I 70₉₋₁₀). Tai galėjo prisdėti prie žemaitiškų beafrikatinių
formų intensyvesnio keitimo aukštaitiškomis afrikatinėmis. Keisti galėjo tiek pats

⁶⁶ Pastebėtina, kad tokie atvejai didesni procentu sudaro tam tikrose galūnėse. Įvardžių i. sg. m. galūnės *-uo* žemaitiškų variantų net 70%, n.pl.m. galūnės *-ie* – 25%, tačiau *i* kamieno daiktavardžių g. sg. galūnės *-ies* – tik apie 6%. Atskirais atvejais, tur būt, taisytoujas vengė liesti tų žemaitiškų formų, kurios jam nebuvavo visai aiškios. Tai lyg ir rodytų veiksmažodžio l. sg. prae. formų su priaugusiu enklitinu įvardžiu *-t(i)* ‘tau, tave’ traktavimas. Iš giesmyne esamų trijų pa-
vyzdžių (I 65₁₃, 144₂₁, II 121₁₅) visi išlaikę žemaitišką fonetiką, t.y. su pabaiga *-üt* < *-uo-t* (*i*) (ra-
šoma *-ut*). Taip pat l. sg. refl. galūnė *-uos(e)* net 10 atvejų žemaitiška ir tik 4 kartus suaukštaitinta.
Adesys galūnė *-iep* palikta *-ip* (= p. žem. *-ip*?), matyt, todėl, kad taip parašyta ji nebuvavo sveti-
ma ir aukštaičiams, turintiems *-ip* visų pirma *i* ir (*i*)*ja* kamieno daiktavardžių paradigmoe.

vertėjas, tiek ir kalbos taisytojai (juk „žemaitiškaji garsų dėsnij“ išlaiko tik 32% esamų pavyzdžių).

Iš pateiktos analizės matyti, kad kalbos taisytojai ne tik giesmyną gerokai suaukštaitino, bet ir padidino įvairių dubletų bei šiaipjau kalbos nevienodumą.

Slavočinskio giesmyno reikšmė lietuvių kalbos istorijai ir istorinei dialektologijai

Slavočinskio giesmyne yra nemaža svarbių kalbos duomenų, leidžiančių nusvesti įvairias mūsų kalbos istorijos bei tarmių raidos problemas.

Iš giesmyno sužinome, kad XVII a. pirmojoje pusėje pietų žemaičiai jau turėjo monoftongus *ū*, *ī* vietoj aukštaičių dvibalsių *uo*, *ie*. Ir šiame žemaičių plote tada jau buvo diftongizuoti ilgi siaurieji monoftongai *o*, *ē*. Jau būta maždaug tokios pačios *q*, *e*, *u*, *i* (= *an*, *en*, *un*, *in*) ir *a*, *e*, *u*, *i* distribucijos, kokia tarmėje turima dabar. Prie-linksnis bei priešdėlis į anuomet tam tikrais atvejais dar tebebuvo išlaikęs, bent fakultatyviškus, variantus su *n* (*ing*, *in-*). Būta pietų žemaičiams būdingos „antrinės nazalizacijos“. Ji giesmyne pasitaiko ne visai tuose pačiuose žodžiuose, kuriuose turima dabar, o tai savo ruožtu rodo senovėje buvus nemažo svyravimo tarp formų su nazalizuotais ir denazalizuotais, ypač siauraisiais, balsiais⁶⁷. Anuomet raseiniškių plote vietomis jau būta žodžio pradžios *e*- virtimo *a*- užuomazgų.

Tačiau tvirtapradžiai mišrieji dvibalsiai, sudaryti iš *u*, *i* + *r*, *l*, *m*, *n*, vertėjo šnektoje dar tebeturėjo sveiką pirmajį dėmenį. Dabar tose apylinkėse (Žalpiai, Nemakščiai, Šeštokai, Suginčiai, Viduklė, Sujainiai ir pačioje Lipliškėje) jis diftongizuotas: tariama, pvz., *dúorti* ‘dūrti’, *kúolti* ‘kulti’, *skúonsti* ‘skūsti’ (<*skùnsti*>), *dúomplés* ‘dūmplės’, *píerms* ‘pirmas’, *jielks* ‘ilgas’, *plenti* ‘pinti’, *ríemc* ‘rimtas’. Kad ši diftongizacija nėra sena, rodo be kita ko ir antrinės kilmės dvibalsių virtimas, pvz., 3. praes. *dúor* ‘dūria’, *gúol* ‘guli’, d. sg. *múon* <*mùn*> ‘man’, *sunkúoms* ‘sunkumas’, *pipiers* ‘pipiras’.

Konsonantizmo srityje visų pirma pažymėtinės anuomet buvęs kiek kitoks, negu dabar, priebalsių minkštinimas prieš *e* tipo balsius. Dabar pietų žemaičiai raseiniškiai šiuo atveju minkština visus priebalsius. XVII a. pirmojoje pusėje ryškiai tebuvo minkštinami prieš *e* tipo balsius tik priebalsiai *k*, *g*, gal būt, bent iš dalies ir *š*, *ž*⁶⁸. Kiti dar tebebuvę kieti ar labai nežymiai tesuminkštėję. Tai aiškiai rodo Slavočinskio giesmyno rašybos analizė.

Iš viso pavyzdžių su junginiais *k*, *g* + *e* tipo *balsis* giesmyne rasta 687. Visi jie parašyti su minkštinamaja grafema *i* po *k*, *g*, išskyrus vienintelį pavyzdį n. sg. *Ewangeliista* I 128₁₄ ‘evangelistas’, kuris, būdamas svetimas žodis, išlaiko originalo rašybą. Kirčiuoti junginiai [kē], [gē] ir turintys [e] akūtiniame dvibalsiniame junginyje ([kéi], [géi], [kér], [gér] ...) užrašyti grafemomis *kia*, *gia*, pvz., n. sg. *kialas* I 86₁₂ ‘kēlias’, *giaras* I 50₂₁ ‘gēras’, *kialdamas* II 73₁₆ ‘kēldamas’, inf. *giarti* II 17₂₁ ‘gerti’ ir t. t. Nekirčiuoti resp. esą cirkumfleksiniame junginyje, taip pat kirčiuoti trumpai, sistemingai rašomi grafemomis *kie*, *gie*, pvz., 3. praes. *kient* I 92₄ ‘keñčia’, l. sg.

⁶⁷ Labai neįprastas nazalizacijos atvejis yra II asmens įvardžio forma *tq* II 104₁₂ ‘tu’ (nazalizuotas trumpasis balsis?). Sunku patikėti, kad čia slypėtų *tū = rusų *mu* atitinkmuo. Gal tai korektūros klaida?

⁶⁸ Su afrikatomis nėra aiškių pavyzdžių. Giesmyne yra tik svetimas žodis *večeria* ‘vakarienė’, kurio rašyba prieštarininga (du kartu po č parašyta minkštinamoji raidė *i* ir du kartu jos nėra).

Laukie I 54₃ 'laukė', adv. *gieray* I 21₉ 'gerai', l. pl. praes. *gleydziáme* I 19₂ 'geidžiame', adv. *Draugie* I 22₂₁ 'draugė, kartu' ir t. t.⁶⁹. Skirtumas tarp *ia* ir *ie* grafemų gražiai išlaikomas, plg. poras a. sg. *kiala* I 155₁₉ 'kelią' ir i. sg. *kielu* I 117₁₁ 'keliu', a. sg. *giara* I 142₂₂ 'gėrą' ir g. sg. f. *gieros* I 100₇ 'gerös'⁷⁰.

Pavyzdžių su junginiais š, ž + e tipo balsis giesmyne rasta 233. Su minkština-maja grafema *i* parašyta 154 kartus, be jos 79 kartus. Raidė *i* sistemingai nerašoma šiais dviem atvejais: a) po priesdėlio *iš-* (7 pvz.), kur, matyt, išlaikytas tarimas prieš pauzę, ir b) veiksmažodžio *šelpti* formose (26 pvz.), galėjusiose būti vertėjui ar redaktoriams žinomomis tik iš raštų (?). Kiti minkštinamosios *i* raidės nerašymo atvejai nesistemingi, pasitaiko tik veiksmažodžių *žengti* (18 pvz. be *i* ir 2 pvz. su *i*), *žeisti* (6 be *i*, 1 su *i*), *žeminti* (4 be *i*, 7 su *i*), skaitvardžio *šeštas* (1 be *i*, 5 su *i*) ir daiktavardžio *ženklas* (14 be *i*, 6 su *i*) formose bei vediniuose, deminutyve *roželė* (1 pvz., bet *rožė* ir deminutyvas *darželis* rašomi su *i* – 6 pvz.), veiksmažodžio (*užmušti* būtojo laiko 3. as. formoje (2 be *i*, 1 su *i*). Šie faktai rodo nenuoseklų priebalsių š, ž minkštinimą. Galimi šie du atvejai: arba vertėjo gimtojoje šnektoje anuomet tie priebalsiai dar nebuvo pastebimiau suminkštėjė (raidė *i* galėjo prikaišioti giesmyno kalbos aukštaitintojai), arba jie toje šnektoje jau buvę minkšti, o pavyzdžiai be *i* bus atsiradę dėl redaktorių, kilusių iš neminkštinusių tarmių, kaltės. Patikimesnė atrodo pirmoji prielaida, nes ją paremia žemaičio Mažvydo (Chr. Stango duomenimis, jo katekizme teminkštinama tik *k*, *g*⁷¹) ir Kédainių krašto aukštaičio M. Petkevičiaus (minkštinusio ne tik *k*, *g* bet ir *š*, *ž*⁷²) raštų duomenys. Distribucija tarp grafemų *ie* ir *ia* po š, ž ta pati, kaip ir po *k*, *g*, tik nenuoseklumą kiek daugiau (11%).

Kiti priebalsiai prieš *e* tipo balsius raide *i* neminkštinam⁷³, taip pat po jų kirčiuotas *e* nerašomas *ia* grafema⁷⁴.

⁶⁹ Giesmyne deminutyvas *vaikėlis* rašomas lyg būtų kirčiuojama *vaikelis*, plg. *waykielis* II 59₉, voc. sg. *waykieli* I 27₇, n. pl. *waykielai* I 37₂₂. Taip pat veiksmažodis (*pra)keikti* vertėjo traktuojamas (*pra)keikti* (tas pat ir M. Petkevičiaus katekizme!). Veiksmažodis *gélbēti* dvejopai kirčiuotas: *gélbēti* ir *gelbēti* (tai rodo ir rimai). 3. fut. *Giers* II 38₁₄ 'gers' ir refl. *prikielfise* I 156₂₄ 'priskelks' rodo aukštaitišką (su metatonija) būsimojo laiko III asmens formų cirkumfleksą. 2. praet. refl. formoje *Džiaugieys* II 72₅ 'džiaugeisi' taip pat, matyt, slypi aukštaičių 2. sg. galūnė -eि(s), o ne žemaičių -éि(s).

⁷⁰ Nukrypimų palyginti nedaug. Atmetus 69-oje išnašoje nurodytus atvejus, jų priskaičiuota tik 40, o tai sudaro 9% visų giesmyne esamų [ke], [ge] pavyzdžių. Nukrypimams atsirasti sąlygas sudarė raidžiai *a* ir *e* painiojimas giesmyne (pvz., adv. *skaney* I 71₂₁ 'skaniai', n. sg. f. *bufenti* I 74b₄ 'būsianti', *mažiause* II 8₆ 'mažiausia' šalia i. sg. f. *baymia* I 80₁₄ 'baime', n. sg. m. *ateias* I 56₆ 'atėjės', 2. sg. praet. refl. *kielaye* II 25₁₁ 'kèleisi'), atsiradęs dėl [a] po minkšto priebalsio ir [e] sutapimo žemaičių tarmėje. Pažymėtina, kad liepamosios nuosakos žemaitiškas formantos giesmyne traktuotinas kaip *kia*, o ne *ke*: nors jis nebūna kirčiuotas, bet parašymai su *ia* sudaro 38%, o 2. sg. ir l.pl. formose – net 50%.

⁷¹ Žr. Chr. S. Stang, Die Sprache des litauischen Katechismus von Mažvydas. Oslo, 1929, p. 98.

⁷² Žr. Z. Zinkevičius, M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė „Baltistica“, VII (1), Vilnius, 1971, p. 74–77.

⁷³ Pastebėti su *i* iš viso tik 6 pavyzdžiai (g. sg. *smierties* II 24₁₉ 'mirties', inf. *tieyft* II 26₂₃ 'teisti', 2. sg. praes. refl. *Tieykies* II 65₅, 110₁₂ 'teikiesi', 3. praet. *Pražwielgie* I 18₁₆ 'pražvelgė', adv. *wieykiey* II 64₂₁ 'veikiai'), bet tai aiškios korektūros klaidos, nes visi jie kitais atvejais rašomi be *i*. Klaidų atitaisyme l. sg. forma *miedey* 'medyje' (~ žem. *mediej*) pataisoma į *mediey* (II 128₉), tačiau ši klaida atitaisyta ir pačiame tekste (I 64₁₂). Būdvardis n. sg. f. *Anielijška* I 153₃ 'angeliška' turi dvibalsį *ie* (plg. *anielas* 'angelas' LKŽ I² 141), o g. sg. f. formoje *niežaktos* II 103₅ 'nesutepatos' vėtoj *ne-* gali būti *nē-* > žem. *nie-* (?).

⁷⁴ Pasitaikantieji dėl [a] po minkšto priebalsio ir [e] sutapimo pavyzdžiai (žr. 70-tą išnašą) turi *a* tiek kirčiuotoje, tiek ir nekirčiuotoje pozicijoje.

Iš Slavočinskio giesmyno matyti, kad XVII a. pirmojoje pusėje pietų žemaičiai raseiniškai jau nebetarė priebalsio *d* tarp *z* ir balsio, pvz. g. sg. *baržos* I 75₁₃, II 59₂₂ 'barzdos'.

Tada daiktavardis žvaigždė dar buvės tariamas be -g- (dabar vertėjo šnektoje, kaip ir aukštaičių plote, tariama su -g-), pvz., n. sg. *žwayžde* II 86₁, i. pl. *žwayždemis* II 5₂₄.

Giesmyno rytietybės leidžia manyti, kad anuo metu bent dalis rytų aukštaičių ploto jau buvo paliesta dvibalsio *uo* bent tam tikrais atvejais monoftongizacijos nekirčiuotuose skiemenyse, pvz., g. pl. *Obalu* I 64₁₈ 'obuolių'. Matyt, dar būta tik šio reiškinio užuomazgų.

Tada rytų Lietuvoje vietomis skiemuo *re* jau buvo tariamas *ra*, pvz., *grata* II 77₃ 'greta'.

Iš morfologijos ypatybių visų pirma nurodytina giesmyne gyva vartosena tokį gramatinį formą, kurių dabar žemaičių raseiniškių plote nebéra arba kurios baigia visai išnykti. Antai vartojoamas vardažodžių dviskaitos vardininkas (pvz., *Kur šiuo metu mudu, Ir bandikščiu tudu, Gausim atilsies* I 61₉₋₁₁ 'kur šiuo metu mudu ir tie abu gyvuliai gausime poilsī'), dviskaitinės veiksmažodžių formos (pvz., *eykiau su manimi* II 117₁₄ 'eikiva su manimi').

Turimos iliatyvo formos. Vienaskaitos iliatyvas giesmyne gana dažnas, net 44 pavyzdžiai (įvairių kamienų daiktavardžiai). Daugiskaitos iliatyvo téra vienintelis pavyzdys: *plenis* I 154₁₇ 'i plénis (rusenancių žarijų pelenus)'. Vietoj daugiskaitos iliatyvo formų vartojoama prielinksnio *ing* 'i' + acc. pl. konstrukcija. Ir vienaskaitos iliatyvas neretai pakeičiamas *ing* 'i' + acc. sg. konstrukcija, pvz., *graban* I 98₆ || *ing grábā* II 111₄, *Bažničion* II 78₁₁ || *Ing Bažničia* II 74₂₀, *žiámen* II 40₄ || *ing žiame* II 26₁₄, *šírden* I 81₇ || *ing šírdi* II 53₁₈, *dangun* II 85₁₁ || *ing dangu* II 73₆. Abi išraiškos priemonės giesmyne visiškai vienareikšmės ir vertėjas pasirenka vieną ar kitą, žiūrédamas reikiamo skiemenu skaičiaus eilutėje.

Laikyti iliatyvo formas rytietybe negalima jau vien dėl jų gausumo. Giesmyno kalbos aukštaitintojas jų įvesti negalėjo, nesudarkęs giesmių metrikos. Taigi jos buvo paties vertėjo kalbos turtas, greičiausia gautas iš gimtosios pietų žemaičių raseiniškių tarmės⁷⁵. Be kita ko tai rodo ir žemaitiška formų fonetika (pvz., *numan* I 54₃ 'namo, i namus') bei morfologija (pvz., *šírden* I 81, 'i šírdi').

Daugiskaitos iliatyvo formos greičiausia anuomet vertėjo gimtojoje šnektoje jau nebebuvo vartojoamos arba buvo labai retos. Forma *plenis* I 154₁₇, žinoma, galėtų būti laikoma ir Kédainių krašto tarmės elementu, nes šioje tarmėje anuomet (priešingai negu dabar) daugiskaitos iliatyvas dar buvo visai gyvas (randame M. Daukšos, M. Petkevičiaus ir kitų kédainiškių raštuose), be to, jo formos čia dažnai buvo vartojoamos sutrumpintos, t. y. baigësi -*sn* (be -*a!*).

Giesmyne gyvai vartojoamos ir pašalio vandininkų formos. Iš viso jų yra net 272 pavyzdžiai: 84 adesyvai ir 188 iliatyvai. Abiejų dažniau vartojoamos vienaskaitos (atitinkamai 81 ir 153 pvz.), betgi turimos ir daugiskaitos (3 ir 35 pvz.) formos. Kalbos dalių požiūriu jos labai įvairios, pvz., ad. sg. *Diewip*⁷⁶ I 14₄ (: *dievas*),

⁷⁵ Tai prieštarauja J. Kazlausko aprioriškam teigimui, kad žemaičių tarmėje iliatyvas, kaip linksnis, greičiausiai niekada nebuvu vartojoamas, žr. jo Lietuvių kalbos istorinę gramatiką, V., 1968, p. 165.

⁷⁶ Visos pašalio vandininkų formos baigiasi -*p*. Nėra nė vieno pavyzdžio su pilna postpozicija -*pi*. Galūnėje -*ip* gali slypėti pietų žemaičių -*ip* (= aukšt. -*iep*). Su -*ip* parašyta 18 kartų, su -*iep* tik vieną kartą.

*Motinip*⁷⁷ I 14₁₅ (: motina), *Máloningámimp* II 20₁₂ (: maloningas), *manimp* I 60₁₀ (: aš), *Kurimp* I 54₅ (: kuris), *Támimp*⁷⁸ II 28₁₁ (: tas), all. sg. *Wardop* II 41₁₇ (: vardas), *sweykatosp* I 144₁₂ (: sveikata), *žiamefsp* I 108₁₇ (: žemė), *Sirdiesp* I 100₂₀ (: širdis), *funaufsp* I 95₁₃ (: sūnus), *Wießpatiesp* II 16₇ (: viešpats), *skayściausiosp* I 5₁ (: skaisčiausia), *kuriop* I 63₃ (: kuris), *Tosp* I 27₁₁ (: ta), *Manesp* I 91₂₀ (: aš), all. pl. *Koimp* I 110₁₄ (: kojos), *āusump* II 29₅ (: ausys), *Rupestingump* II 17₆ (: rūpestiingi), *fāwump* II 22₁₃ (: savi), *Tump* II 6₂ (: tie), *musump*⁷⁹ I 29₁₅ (: mes). Daugiskaitos adesyvo formos retos (tik 3 pvz.) ir neiprastos: *animp*⁸⁰ I 84₄, II 48₂₇ (: anie), *imp* II 48₂₈ (: jie).

Tiek adesyvo, tiek ir aliatyvo formos vartojamos gyvai (nesustabarėjusios), gali turėti prie savęs priderintus būdvardžius⁸¹, abu linksniai tarpusavyje nepainiojami⁸². Vietoj jų kartais būna prielinksnio *pri* 'prie' su kilmininku konstrukcija (vietoj adesyvo dar inesyvas). Aliatyvą ši konstrukcija pakeičia retai (pastebėta tik 15 aiškesnių atvejų), pvz., *Iezausp* *prisiartina* I 75₃ || *eytumem* *Pri IEzaus* II 90₁₄, *Diewop* *pristoia* II 45₂₂ || *pri Diewā stostime* II 88₁₈. Adesyvas pakeičiamas daug dažniau (daugiskaita bemaž visai išstumta iš vartosenos, vienaskaitos pakeitimuo atvejų pastebėta per 40), praktiskai abi išraiškos priemonės vartojamos kaip gretiminės, pvz., *tawimp* *Diews rada weta* I 20₇ || *Diews* [yra] *pri tawęs* I 17₅, *Tu Diewip* *laymingas* I 118₈ || *Annd* *pri Diewā gárbingá* II 109₃, *Ne iaute sawimp* *stipribes* I 94₃ || *iauciau* *pri sawęs toki maſtima* II 39₃.

Tai rodo, kad vakarų Lietuvoje adesyvas nyko intensyviau už aliatyvą, priesingai negu rytų Lietuvoje, kur, sprendžiant iš dabartinės padėties lietuviškuose kaimuose Baltarusijos TSR⁸³, anksčiau yra išnykės aliatyvas. Jau vien tai neleidžia pašalio vietininkų formų Slavočinskio giesmyne laikyti rytietybēmis. Kaip ir iliatyvo formų, jų negalėjo įvesti nė giesmyno kalbos aukštaitintojas, nesuardės giesmių metrikos. Taigi jos laikytinos vertėjo gimtosios ano meto pietų žemaičių raseiniškių tarmės turtu. Be kita ko, tai rodo ir žemaitiškos pačių formų ypatybės, pvz., all. sg. *Iwosp* I 64₁₁ (: Ieva), *pábángosp* II 37₁₇ (: žem. *pabanga* 'pabaiga'), all. pl. *pitump* I 148₁₀ (: pietūs), *numump* II 47₄ (: namai)⁸⁴.

Giesmyne gana dažnos ilgesnės daugiskaitos naudininko (*su -mus*) ir pronominalinės kilmės vienaskaitos naudininko (*su -mui*) galūnės, kurias, kaip jau buvo nurodyta, vertėjas gražiai panaudoja eilėdaroe, siekdamas sudaryti reikiamo skiemenu skaičiaus eilutę arba ieškodamas tinkamo rimo. Jos rodo anuomet vykusią konkurenciją (gal būt, ir pietų žemaičių plote?) tarp ilgųjų ir trumpųjų šio linksnio

⁷⁷ Vienintelis ā kamieno ad. sg. pavyzdys. Galūnė -ip (vietoj laukiamos -aip) iš ja kamieno paradigmos.

⁷⁸ Giminių įvardžių téra tik dvi čia pateiktos ad. sg. formos.

⁷⁹ Viena kartą parašyta *musamp* I 32₈ (q = y).

⁸⁰ Gal būt, raide i žymimas p. žem. i (= aukšt., ie)?

⁸¹ Pvz., *Dek tawá wilti Diewip*, *Máloningámimp* *Tewip* II 20_{11–12} 'vilkis (pasitikėk) dievu, maloningu tévu', *Siunte Diews Aniola...* *skayściausiosp* *Pannoosp* ir *čiściausiosp* *Marioosp* *fžwenčiāusiosp* I 4₂₃ – 5₃ 'siunté dievas angelą... pas skaisčiausią paną ir švariausią Mariją švenčiausią'.

⁸² Gal tik all. pl. *musump* I 108₁₅, 127₁₃, II 90₁₀ galima būtų įžiūrėti adesyvinę vartoseną (?).

⁸³ Žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 202–203.

⁸⁴ Visi šie faktai kalba prieš J. Kazlausko prielaidą, kad pašalio vietininkai, kaip ir iliatyvas, žemaičių tarmėje niekada nėra vaidinę žymesnio vaidmens (nėra buvę linksniai), žr. И. Казлаускас, Историческая грамматика литовского языка. Автореферат. Вильнюс, 1967, p. 18.

formų. Tas pat pasakyti dėl *i* resp. priebalsinių ir (*i/u*) kamienų vienaskaitos įnagininko ilgesnių ir trumpesnių formų, pvz., *akmenimi* II 47₈ || *wieſpatim* I 131₅ ‘viešpačiu’, *Sunumi* I 77₇ || *funum* I 81₂₀ ‘sūnumi’, *wayfumi* I 23₂₂ || *wayfium* I 29₃ ‘vaisiumi’. Jos perdėm įvairuoja ir, matyt, taip pat priklauso nuo skiemenu skaičiaus eilutėje.

Kiek kitaip elgiamasi su vietininku ir daugiskaitos įnagininku: giesmyne vyrauja trumposios loc. sg. (pvz., *walándoy* I 28₁₈ ‘valandoje’, *mediey* I 64₁₂ ‘medyje’, *danguy* I 21₁₀ ‘danguje’) ir ilgosios loc. pl. (pvz., *warguose* I 66₁₁ ‘varguose’, *žiamiesa* I 99₂ ‘žemėse’, *akifa* I 50₂₃ ‘akyse’) bei instr. pl. (pvz., *dowanomis* I 30₁₃ ‘dowanomis’, *Krutimis* I 45₁₈ ‘krūtimis’) formos. Matyt, pilna loc. sg. galūnė (plg. *girioia* I 85₂₂ ‘girioje’, *Roiuie* I 64₈ ‘rojuje’) ir loc. pl. galūnė be -e resp. -a bei instr. pl. galūnė be -i- vertėjui, gal ir kalbos taisytojams⁸⁵, buvo neiprastos. Dabar pietų žemaičių raseiniškių ploste visais atvejais išivyravo trumpieji variantai. Vienaskaitos vietininkas, be to, yra netekęs joto: tariama *pívuo* ‘pievoje’, *žěmie* ‘žemėje’.

Daugiskaitos vietininko formos giesmyne baigiasi -se arba -sa, pvz. *knigoſe* I 102₁₈ ‘knygose’, *akifa* I 37₁ ‘akyse’. Pažymétina, kad -se gauna abiejų giminėjų daiktavardžiai, o -sa tik moteriškosios giminės⁸⁶. Rimai rodo, kad abu variantus vartojo pats giesmyno vertėjas, pvz., 1. pl. *galibesa* I 146₂₀ ‘galybėse’ rimuojama su n. sg. *świesa* ‘šviesa’, 1. pl. *ránkoſe* II 25₁ ‘rankose’ – su 3. praes. refl. *stoioſe* ‘stojos’.

Dabar pietų žemaičių raseiniškių ploste formų su -sa visai nėra. Išigalėjo trumpas variantas be jokio balsio po s. Pažymétina, kad XVI–XVII a. variantas -sa buvo daug plačiau vartojamas, negu dabar: randame ne tik rytų aukštaičio K. Sirvydo ir kėdainiškio M. Daukšos (abiejų retas, vyrauja -se), bet ir vakarų aukštaičių J. Bretkūno, B. Vilento, J. Rėzos, žemaičio M. Mažvydo raštuose. Taigi dabartinės tarmių sutrumpintosios formos ne visur po s yra netekusios balsio e, daug kur juo yra buvęs a (vietomis u). Gal būt, dėl to tasai s dabar dažniausiai tariamas kietai.

Daiktavardžių *i* ir priebalsinių kamienų vienaskaitos naudininko galūnė giesmyne pažyméta grafemomis -ij (kartais -ii), pvz., *širdij* I 137₁₂ ‘širdžiai’, *wieſpatij* II 1₁₆, *Wieſpátii* II 20₈ ‘viešpačiu’. Dabar pietų žemaičiai raseiniškiai vartoja naujas formas su ja (vyr. g.) ir ē (mot. g.) kamienų galūnėmis. Tik labai retai vietomis galima išgirsti pavartojant senovinę *i* kamieno galūnę -i (= aukšt. -ie). Slavočinskio giesmyno duomenys verčia manyti, kad XVII a. pirmojoje pusėje toji galūnė dar tebebuvo visuotinai vartojama, be to, ji dar turėjusi jotą ar neskieminių *i*, t. y. tarta -ij ar -ii⁸⁷. Pastaroji aplinkybė paaikiškina tarmėje monoftongo i ne-

⁸⁵ Aprašyta padėties labai primena trumpujų ir ilgųjų galūnių vartoseną Kėdainių krašto autorių raštuose, pavyzdžiui, M. Petkevičiaus katekizme, žr. Z. Zinkevičius, M. Petkevičiaus katekizmo (1598 m.) tarmė, „Baltistica“, VII (1), p. 82–84.

⁸⁶ Nepastebėta né vieno vyriškosios giminės daiktavardžio ar šiaipjau vardažodžio su loc. pl. pabaiga -sa. Tai primena septyneriais metais vėliau pasirodžiuse D. Kleino gramatikoje esančią rekomendaciją dėti -sa tik moteriškosios giminės žodžiams, žr. Pirmoji lietuvių kalbos gramatika, Vilnius, 1957, p. 434. Be kita ko, taip elgiamasi Rytų Prūsijos valdžios 1712–1788 m. įsakuose, kuriuos 1955 m. paskelbė P. Pakarklis (Lietuvos TSR MA Darbai, Serija A, I), žr. G. Bense, Sprachliche Untersuchungen zu neugefundenen litauischen Dokumenten aus den XVIII. Jahrhundert. – Wissenschaftliche Zeitschrift der Martin-Luther-Universität, Halle-Wittenberg, 1958, p. 659–660.

⁸⁷ Kad galūnėje tikrai būta joto ar *i*, rodo ir klaidų atitaisymas, kur d. sg. forma *wieſpatij* taisoma į *wieſpatij* (II 128₉–10). Pačiame tekste ši forma pataisyta *wieſpatii* (I 69₉).

sutrumpėjimą dėl ilgųjų balsių nekirčiuotose galūnėse redukcijos. Giesmyno kalbos aukštaitintojai šios galūnės netaisė, nes jos grafinis vaizdas nesiskyrė nuo anuomet aukštaičių tarmėje plačiai vartotos galūnės [-ij] ar [-iij]⁸⁸.

Slavočinskio giesmynas rodo, kad XVII a. pirmojoje pusėje žemaitiškoje *i* kamieno daiktavardžių paradigmoe jau būta kai kurių linksnių ē kamieno galūnių (pavyzdžiai pateikti p. 141 – 142). Moteriškosios giminės daiktavardžių vienaskaitos įnagininkas giesmyne ištisai turi galūnę -ia, pvz., akia I 23₂₅ 'akimi', širdžia I 23₉ 'širdimi'.

Daiktavardžių *u* kamieno daugiskaitos paradigmoe anuomet dar buvusi gana sveika, plg. n.pl. *dāngus aukščiausfi* II 109₁₂ 'aukščiaus(ie)ji dangūs', *karalus* II 56₂₇ 'karaliai', *funus ištremti* I 21₁₆ 'ištremti sūnūs', *tris funus* I 131₁₇ 'trys sūnūs', d. pl. *pelums* II 1₂₂ 'pelams'. Naujos formos su *a* kamieno galūnėmis, matyt, tuomet dar buvo retos, betgi pasitaiko net vienaskaitos paradigmoe, pvz., i. sg. *Sunu* I 106₁ 'sūnumi'.

Priebalsinių kamienų nom. pl. fleksija giesmyne trejopa, pvz., *moters* I 37₂₁ 'moterys', *sesers* I 46₁₇ 'seserys' || *krikšciones* II 84₂₇ 'krikšcionys' || *Moteris* I 41₃ 'moterys', *žunis* I 75₁₁ 'šunys'. Tai, žinoma, gali būti giesmyno kalbos taisytojų padaras. Dabar vertėjo šnektoje vartojamas variantas su *i* kamieno galūne. Įvairuoja giesmyne ir kilmininkai, pvz., g. sg. *dukters* II 110₁₀, *wandens* II 43₈ || *wandeno* I 71₂ 'vandens', g. pl. *wiesžpatu* I 131, 'viešpačių' || *βākniu* II 12₁₂ 'šaknų'. Idomi a. sg. forma *menisi* I 24₁₃ 'mėnesi'. Jeigu ji nėra vertėjo pasidaryta dėl rimo su *wifi* 'visi', galėtų rodyti anuomet priebalsinių kamienų formas su *i* vietoje nekirčiuoto *e* žemaičių tarmėje buvus didesniame plote, negu dabar⁸⁹.

Slavočinskio giesmyne dar visai nėra dabar šiame krašte labai įsigalėjusios visų moteriškosios giminės daiktavardžių dat. ir instr. pl. galūnės -ums, pvz., d. pl. *šakūms* 'šakoms', *mergūms* 'mergomis', *aviūms* 'avims', i. pl. *šakumis* 'šakomis', *merguinis* 'mergomis', *aviūnis* 'avimis'⁹⁰. XVII a. pirmojoje pusėje, matyt, jos dar nebuvovo. Tačiau pronominalinės kilmės d. pl. m. galūnė -ems jau buvo keičiamos (-ims) (pavyzdžiai pateikti p. 142).

Būdvardžiai giesmyne turi kai kurių archaiškų bruožų. Antai, *aiškus*, *aštrus*, *brangus*, *pigus*, *stiprus* turi senesnę *a* kamieno fleksiją, plg. adv. *aybkay* I 2₄, II 6₁₉, *Ayškay* I 99₁ 'aiškiai', a. sg. f. *áfztra* I 84₇ 'aštria' (pasako ir dabar), i.sg.m. *brangu* I 119₁₈ 'brangiu', n.sg.f. *piga* I 94₁₁ 'pigiai', adv. *pigay* I 94₉ 'pigiai' (bet n.sg.m. ne *pigus* II 69₉ 'nepigus', adv. *pigiey* I 60₂₃ 'pigiai'), n.sg.f. *Stipra* II 86₂₅ 'stipri', adv. *Stipray* II 53₁₉ 'stipriai' (pasako ir dabar). Pačioje *u* kamieno paradigmoe esama senesnių formų, pvz., g.pl.m. *bayfu* II 79₂ 'baisiu', *teyfu žmoniu* I 141₆, II 17₈ 'teisių žmonių', a. pl.m. *neteyfus* II 62₁₃ 'neteisius'.

Iš įvardžiuotinių būdvardžių paradigmos pažymėtinos n.sg.f. formos su -oja, pvz., *giwoia* I 136₇ 'gyvoji', *Panna žwentoia* I 9₁₃ 'pana šventoji', *Gražiausioia lilia* I 24₃ 'gražiausioji lelijai'. Dabar vertėjo šnektoje turima -oji. Kad seniau čia

⁸⁸ Rašoma -ij (Knyga Nobažnystės, M. Petkevičius, Volfenbiutelio postilė), -iy (B. Vilentas, B. Chilinskis, Knyga Nobažnystės) arba -ii (M. Daukša, Knyga Nobažnystės). Pavyzdžius pateikia J. Kazlauskas leidinyje „Вопросы славянского языкоznания“, выпуск 5, Москва, 1961, pp. 97–98.

⁸⁹ Apie dabartinę padėtį žr. Z. Zinkevičius, Lietuvių dialektologija, p. 58–59.

⁹⁰ Žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 72–73.

būta pabaigos -ja, be Slavočinsko giesmyno, rodo ir J. Spruogio surinkti XVI a. dokumentų vietovardžiai, pvz., *Ди́дея – нива в Видуклев. вол.*⁹¹.

Iš įvardžių srities pirmiausia nurodytinės enklitinių formų *mi, ti* vartojimas, pvz., a) *Diewe kam apleydaim I 82₁₀* ‘... apleidai mane’, *kankint nepalauiam II 18₂₇* ‘kankint nepaliauja mane’, *Drasko [=Draskom] werksmas I 89₁₄* ‘drasko mane ...’, *fuminem II 26₁₁* ‘sumynė mane’, *Gierb sim wiros fzalis I 21₄* ‘gerbs mane visos šalyse’, *neszkiem linksmibe I 147₁₂* ‘nešk man ...’, *Szelpkiemgi I 155₂₁* ‘šelpk mane gi’, b) *Garbe duodut Diewe I 144₂₁* ‘garbę duodu tau ...’ (~duoduot), *Rasiut čia I 65₁₃* ‘rasiu tave čia’ (~rasiuot), *Wadinamot Pán-ná II 86₅* ‘vadiname tave ...’, *Aniolay [...] garbinat I 106₆* ‘... garbina tave’, *Jaučias [...] šilduo I 59₂₁* ‘jautis ... šildo tave’, *Minios Zidu priesz iſžeiot, O palmas ant garbes deiot I 106₁₀₋₁₁* ‘... prieš tave išejo ... dėjo tau’, *dawet turtus Diews II 28₂₁* ‘davė tau ...’, *welinay [...] Deginfit vgnim nugara II 118₆* ‘velniai ... degins tau ugnimi nugara’ (iš viso 40 pvz.).⁹²

Kad šios formos yra vertėjo kalbos turtas, rodo jų buvimas rimo pozicijoje (pvz., I 88₂₂₋₂₃, II 18₂₇₋₂₈). Dabar ne tik vertėjo šnektoje, bet ir kitose lietuvių kalbos tarmėse jos nebevartojamos, tačiau jų pėdsakų daugiausia yra likę kaip tik pietų žemaičių plote⁹³. Matyt, čia jos vėlai išnyko.

Gimininių įvardžių acc. pl. m. formos vertėjo šnektoje anuomet jau turėjo prie vardažodžių priderintą galūnę -us (*tūs* ‘tuos’, *anūs* ‘anuos’ ir t.t., pavyzdžiai pateikti p. 142). Vieną kartą vietoj d.pl.f. *toms* pavartota forma *tiems* (II 10₁₄). Jei tai néra korektūros klaida⁹⁴, galėtų būti archaizmas, žinomas iš kitų senųjų raštų⁹⁵ ir buvusių Rytų Prūsijos lietuvių šnekų⁹⁶.

Slavočinsko giesmyne vartojamos atematinės veiksmažodžių *būti*, (*pa-, pra-*)*dėti*, *paduoti*, (*at-, pa-, per-, pra-, pri-, iš-, už)eiti*, *giedoti*, *palikti*, *pasiekti* formos, pvz., l.sg. *esni I 95₂₁* ‘esu’, *Pademi II 63₁₆* ‘padedu’, *Paduomi II 43₁₁* ‘paduodu’, *Eymi I 74a₁₇* ‘einu’, l. pl. *Efme II 50₁₃* ‘esame’, 3. as. *est I 29₈* ‘yra’, *Padeft II 107₂₈* ‘padera’, *Paduoft II 38₉* ‘paduoda’, *eyt I 26₁₁* ‘eina’, *Giest I 105₁₉* ‘gieda’, *Pálikt II 6₁₀* ‘palieka’, *ne pasiekt II 57₂₂* ‘nepasiekia’, refl. *destis II 121₅* ‘dedasi, dedama’ (iš viso 88 pvz.). Plg. a.sg.m. *atenti I 104₂₀, 121₂₁, II 111₁₁* ‘ateinanti’⁹⁷.

Kai kurios atematinės formos turi žemaičių fonetikos bruožų, pvz. 3. praes. *Pálikt II 6₁₀* ‘palieka’ (= aukšt. *paliekti*). Greta vartojami ir žemaitiški atematiniu formų perdirbiniai, pvz., 3. praes. refl. *atliktafe I 153₁* ‘at(s)i lieka’ (~ *atliektase*), a.pl.m. *Ateyančius II 97₂₆* ‘ateinančius’. Šie faktai rodo, kad pietų žemaičiai ra-

⁹¹ И. Я. Спрогис, мин. веик., 94.

⁹² Enklitinių formų balsis neišlaikomas. Išimtį sudaro šie trys ne visai aiškūs pavyzdžiai su *te* (ne *ti!*): 1. *Sunau te girdžiu raudanti, Afž sawesp tawe bilanti I 95₁₈₋₁₇* (J. Lebedys, min. veik. 368, siūlo taip suprasti: ‘Sūnau, tegirdžiu (norėčiau girdēti) aš, raudanti, tave man (su manim) kalbant’), 2. *Tu weykdlā iki galā Máná ſelpk kad kálbomis Aþ teysingay ir láymingay Gárbinčiau te tulomis II 98₂₅₋₂₇* (J. Lebedys, t.p. 421, Gárbinčiau te abejodamas siūlo suprasti ‘tegarbinčiau’ arba ‘garbinčiau tave’), 3. *IOzapay pamažu, Meldžiute pamažu, Regi iog asz ne galu, Etyt greytay šiu kialu I 60₄₋₇* (J. Lebedys, t. p. 363, Meldžiute siūlo suprasti ‘meldžiu tave’).

⁹³ Žr. Z. Zinkevičius, min. vėik. p. 300–301.

⁹⁴ J. Lebedys, min. veik. 391, ją taiso.

⁹⁵ Pavyzdžius pateikia F. Špechtas KZ LVI 264 tt.

⁹⁶ Žr. J. Gerullis ir Chr. Stang ’as, Lietuvių žvejų tarmė Prūsuose, Kaunas, 1933, p. 44.

⁹⁷ Idomi dalyvio forma yra frazėje *Tie weyda Diewa žibanti Reg, iþkur garbe eiánti Im fáu II 107₆₋₈*. Šią frazę, tur būt, reiktų suprasti ‘Tie žibanti dievo veidą regi, iš kur einančią garbę sau ima’.

seiniškiai XVII a. pirmojoje pusėje šalia atematinį veiksmažodžių jau vartojo III asmens pagrindu pasidarytus naujadarus, kurie vėliau atematinės formas visai ištumė iš vartosenos.

Sangrąžos dalelytė *-se* 'si' (pavyzdžiai pateikti p. 145) anuomet buvo daug plačiau vartojama pietų žemaičių raseiniškių plote, negu dabar. Šių dienų tarmėje visuotinai įsivyravo sutrumpintas variantas *-s*, turimas jau ir Slavočinskio giesmyne. Tik vietomis (pvz., apie Pāgramantę, Skaudvilię, Ežerčių, Rasėnius) šalia jo kartais dar pasakoma ir *-se*. Līpkiškėje (S. M. Slavočinskio téviškė) dabar *-se* neužfiksuota. Galimas daiktas, kad prieš įsigalint *-s*, žodžio gale turėjo *-se* daugelis žemaičių (randame net M. Mažvydo katekizme) ir vakarinę aukštaičių. Dabar pastarujų plote užfiksuota vietomis apie Jūrbarką, Ariogalą, Liubavą, Kapsuką, būta Kuršių pamario žvejų šnektoje⁹⁸. Giesmyno kalbos aukštaitintojas sangrąžos dalelytės *-se* nelietė⁹⁹, o tai rodo anuomet ją buvus populiarą ir aukštaičių plote. Ir iš tiesų ją randame J. Bretkūno, B. Vilento raštuose, „Margaritoje Teologikoje“, po vieną kitą pavyzdį K. Sirvydo „Punktuose sakymu“ ir J. Jaknavičiaus evangelijose.

Iš kitų veiksmažodžio ypatybių nurodytina, kad esamojo laiko *i* kamieno formos vertėjo šnektoje anuomet jau buvo fakultatyviškai keičiamos (*i*) *a*-kamienėmis (pavyzdžiai pateikti p. 142), tuomet šnektoje jau turėtas liepiamosios nuosakos formantas *-kia-* resp. *-ke-* (žr. p. 142), 1. pl. formos jau baigësi *-ma*, refl. *-mos* (žr. p. 142), būta 1. sg. cond. galūnės *-čiau* (žr. p. 143). Matyt, XVII a. pirmojoje pusėje, kaip ir dabar įvairiose tarmėse (ir pietų žemaičių plote), jau vyko būsimojo laiko „atematinės“ ir *i* kamieno formų konkurencija, pvz., 2. pl. *dāriste* II 2₂₄ 'darysite', *waykščioste* II 2₁₂ 'vaikščiosite' || *negausite* I 102₁₃ 'negausite', *persekineſte* II 2₁₁ 'persekiosite'¹⁰⁰.

Iš ypatingesnių giesmyno nekaitomų žodelių paminėtinės ilgesnis adv. *daug* variantas *daugi* I 90₁₀ (keliolika pavyzdžių; dabar ji vartoja tik pietų aukštaičiai), adv. *Niau* I 61₆, 96₄ arba *nau* II 119₁₄ 'gal būt, gal' (tarmėse ir kituose raštuose visai nepastebėtas), conj. *Nesag* II 65₂₃ arba *Nesag* II 49₅ (~ *nesag*, *nesang*) 'nes' (dabar tarmėse nevartojamas), praep. *Anta* II 22₅ 'ant' (dabar turi tik pietų aukštaičiai)¹⁰¹.

Labai mėgstama dalelytė *gi* > *g*, kuri pridedama prie įvairių kaitomų ir nekaitomų žodžių, pvz., g.sg.m. *tog* I 139₁₀ 'to gi', l.sg.f. *toyg* I 138₁₇ 'toje gi', n.pl.m. *Wifig* I 63₁₅ 'visi gi', 3. praes. *Irogī*¹⁰² I 132₆ 'yra gi' (< *īrā + gi), 2. sg. imper. *Bukig* I 109₁ 'bük gi', conj. *Betayg* I 14₁₂ 'bet, betgi, tačiau', prt. *Tegigul* II 56₁₇ 'tegul gi'. Dabar bent iš dalies panaši vartosena pastebėta nebent tik Zietelos šnektoje.

Iš žodžių darybos dalykų pažymėtina priesaga *-inykas*, pvz., a.sg. *daržinika* I 114₄ 'daržininką', n.pl. *káltinikay* II 117₁₅ 'kaltininkai'. Dabar vertėjo šnektoje vartojama *-ininkas*, kurios Slavočinskio giesmyne visai nėra. Variantas *-inykas*

⁹⁸ Žr. J. Gerullis ir Chr. Stang 'as, min. veik., p. 47.

⁹⁹ Téra vienintelis pataisytas pavyzdys, betgi ir jis klaidų atitaisyme vėl „atitaisytas“ i *-se* (žr. 62 išnašą).

¹⁰⁰ Įdomi 1.pl. fut. forma *peyk/mim* I 114₁₆ 'peiksime'. Jeigu ji nėra korektūros klaida vietoj *peyk sim*, galėtų rodyti jau anuomet buvus 1. pl. formų su pakartotu *-m*- elementu, žr. Z. Zinkevičius, min. veik., p. 367 (§ 670).

¹⁰¹ Prielinksnis *ant* giesmyne vartojamas ir su įnigininko linksniu (*Ant križiumi* I 145, 'ant kryžiaus'). Dabar tokia vartosena pastebėta, rodos, tik vakarinėje žemaičių tarmės dalyje.

¹⁰² J. Lebedys (min. veik. 377) be reikalo laiko korektūros klaida.

dabar pastebėtas tik toliau į rytus nuo vertėjo šnekto, pačiame paaukštaityje apie Rasėinius (Gervinai), Keilmę. Senovėje, matyt, jis vartotas kur kas didesniame plote, nes jį randame ir iš Žemaičių kilusių Rytų Prūsijos autorių raštuose¹⁰³.

Slavočinskio giesmynas rodo, kad XVII a. pirmojoje pusėje žemaičiai jau dėjo priešdėlį *at-* (ne *ati-!*) prie priebalsiu *d* prasidedančių veiksmažodžių, pvz., inf. *atduoti* II 3₁₈ 'atiduoti', 3. praet. *atdawe* I 68₃ 'atidave', 3. praes. *adara* I 112₂ 'atidaro', n.pl.f. *adaritas* I 155₆ 'atidarytas'.

Giesmyne esama nemaža duomenų ir mūsų leksikos istorijai. Tyrinėtojai Jame ras dabar lietuvių kalboje nebevartojamų žodžių, pvz., *paduksė* (I 99₁₃, 140₁₂, II 19₇₈, 47₂) ir *paduksis* (II 22₆, 28₁₈) 'viltis', *penukšlas* (I 143₂₁, 148₁₄, 150₃) 'valgis, maistas', *rudulis* (I 65₁₉) 'vargšas, varguolis', 3. praes. *tieg* (I 76a₉, 78₉, 83₁₅, 122₁₄, II 19₃ ir kt.) 'sako'. Kai kurie žodžiai turi išlaikę senesnį pavidalą, pvz., *velinas* (I 69₁₃, 100₃, 121₁₃, II 76₁₈, 116₁₅ ir kt.) 'velnias'¹⁰⁴. Nemaža tokiai, kurie dabar žinomi tik tam tikrose termėse. Antai daiktavardis *kéltuva* (I 46₉, 68₉, II 21₂₅, 22₁₉, 32₁₈) anuomet buvo vartojamas tiek rytų (K. Sirvydas), tiek vidurio (M. Petkevičius), tiek ir vakarų (J. Bretkūnas, M. Mažvydas) Lietuvoje. Dabar ši žodži galime išgirsti tiek rytų Lietuvoje maždaug iki Labanoro, Giedraičių, Daūgų linijos.

Giesmyno leksikos tyrinėtojas ras ir tokią žodžių, kuriuos dabar vartojame kita, neretai naujesne, reikšme, pvz., *bernelis* (I 31₂₀, 34₁₆, 36₂₀, 59₂₇, II 57₁₅) 'vaikelis, kūdikėlis', *grynas* (I 142₃, II 100₇) 'beturtis, vargšas', *nasrai* (II 26₂) 'burna'.

* * *

Pateikta Slavočinskio giesmyno kalbos analizė laikytina pirmuoju bandymu patyrinėti šį reikšmingą mūsų kalbos paminklą dialektologijos požiūriu. Analizė turėtų rodyti, kad tokiu aspektu senųjų raštų tyrinėjimai yra perspektyvūs. Ateityje jie galės duoti labai daug svarbių duomenų kalbos istorijai. Juk be jų nebus įmanoma sukurti istorinės lietuvių dialektologijos, kadangi vien tik dabarties tarminiu faktu lyginimas veda prie nesibaigiančių hipotezių. Pagaliau, šios rūšies tyrinėjimai yra raktas labai sudėtingai lietuvių bendrinės, visų pirma rašomosios, kalbos (praeityje ji buvo ne viena) kūrimosi istorijai nušvesti.

Gauta
1971.V.5.

З. ЗИНКЯВИЧЮС

ЯЗЫК СБОРНИКА ПЕСЕН С. М. СЛАВОЧИНСКИСА (1646 Г.)

Р е з и о м е

Принято считать, что в языке данного памятника наблюдается смешение разных литовских диалектов первой половины XVII века. Настоящая работа имеет целью дать точную инвентаризацию элементов тех диалектов, которые

¹⁰³ Plg. Pr. Skardžiaus pastabą „Archivum philologicum“, II (Kaunas, 1931 m.), p. 197.

¹⁰⁴ Giesmyne yra ir trumpesnė forma, tačiau su *a* (ne *ja!*) kamieno galūne, pvz., n.sg. *Welnas* II 94₁₀, g. sg. *welna* I 56₂, d.sg. *Welnuy* II 103₁, n.pl. *welnay* II 118₁₁. Kad ilgesnė forma nėra kalbos taisytojų darbas, rodo giesmių eiliavimas, plg. n. sg. *welinas* II 116₉ rimavimą su a. pl. f. *amžinas* 'amžinas', a. pl. *welinus* II 76₁₈ — su a. pl. *kalinius*.

входят в состав языка исследуемого памятника, локализовать указанные диалекты, выяснить процесс перевода песен на литовский язык, а также определить значение данных, извлеченных из указанного памятника, для истории и исторической диалектологии литовского языка.

В результате проведенного детального анализа языковых особенностей памятника выяснилось, что в нем имеются элементы только трех диалектов, а именно: 1) жемайтского – окрестности Nemākščiai – Vidūklė, 2) аукштайтского – окрестностей Kėdainiai и 3) восточнолитовского (г. Вильнюс).

Сначала песни переводились на жемайтский диалект (родной говор переводчика) с прибавлением некоторых аукштайтских элементов, используемых переводчиком главным образом в целях стихосложения, в первую очередь при поиске необходимой рифмы. Однако переведенные таким образом на литовский язык духовные песни были не по душе тем, кто организовал издание сборника. Поэтому текст впоследствии перерабатывался (по-видимому, не только самим переводчиком, но и другими лицами) с целью замены, где это было возможно в условиях стиха, жемайтских форм теми аукштайтскими, которые были свойственны принятому в то время в Литве, прежде всего в Жемайтской епархии, письменному языку, возникшему, по мнению автора настоящей статьи, на базе диалекта окрестностей Kėdainiai.

Немногочисленные восточнолитовские элементы, обнаруженные в песнях, появились по двум причинам: 1) переводчик широко пользовался восточнолитовским словарем К. Сирвидаса (Ширвида), 2) часть указанных элементов переводчик заимствовал прямо из восточнолитовской койне города Вильнюса, где он проживал во время учебы в Вильнюсской Академии.

В исследуемом памятнике обнаружено много ценных данных для истории и для исторической диалектологии литовского языка. Они свидетельствуют, например, о том, что в первой половине XVII века южножемайтский диалект уже имел долгие монофтонги *ī*, *ī* (вместо *io*, *ie* совр. литературного языка), дифтонги *io*, *ie* (из *o*, *e*), уже намечался переход начального *e-* в *a-*, однако акутовые звукосочетания *u*, *i+r*, *l*, *m*, *n* в окрестностях Nemākščiai – Vidūklė еще не подвергались дифтонгизации. Из области консонантизма следует прежде всего указать на имевший место переход согласных *zd* в *z*. Палatalизация консонантизма перед гласными типа *e* в то время была иной, чем в современном диалекте, а именно: значительному смягчению подвергались только *k*, *g*, отчасти *š*, *ž* (*č*, *dž*), остальные же согласные в большей или меньшей степени сохраняли исконную твердость. Указанный диалект в то время сохранял многие древние морфологические формы, полностью или почти полностью исчезнувшие в настоящее время, напр., двойственное число, иллатив, адессив, аллатив, формы локатива мн. ч. на *-sa*, формы дательного ед. ч. на *-iej* у существительных с основой на *-i*, энклитические местоименные формы *mi*, *ti*, атематические глагольные формы, широко употреблялась возвратная частица *-se*. Наряду с тем, в памятнике уже имеются некоторые новые элементы, характерные для современного южножемайтского диалекта.

В работе также рассматриваются данные, проливающие свет на историю диалектов аукштайтского наречия.

В заключении обращается внимание лингвистов на необходимость углубления изучения древних литовских письменных памятников в диалектологическом аспекте.

Поступило
5.V.1971
